ARH Diss. B-26754

T a r t u R i i k l i k Ü l i k o o l

NSV Liidu ajaloo kateeder

EESTI KUJUTAVA KUNSTI ARENG TAGALAS SUURE ISAMAASÕJA PÄEVIL

Diplomitöö

Imma-Mare Stolovitš

juhendaja prof. V. V a g a

TRÜ NSVLajal. kat.
nr. 1387.

Tartu 1958

E E S S Õ N A

Suure Isamaasõja periood eesti kunstis on meie kunstiteadlaste poolt veel vajalikul määral läbi uurimata, samuti on uurimata ja korrastamata seda perioodi puudutavad materjalid.

Mõningaid küsimusi on käsitletud B. Bernšteini ja L. Gensi raamatus "Изобразительное искусство Эстонской ССР", M., 1957 ja üksikutes monograafiates, mis on pühendatud kunstnik Ed. Einmanile, E. Okasele ja R. Sagritsale. Üksikuid märkusi selle teema kohta võib leida ajakirjandusest.

Minu töö eesmärgiks ei ole tolle perioodi eesti kujutava kunsti igakülgne kunstiajalooline analüüs, vaid eesti kunsti arengusse puutuva, peamiselt ajaloolise materjali kogumine ja süstematiseerimine.

Materjalidena olen kasutanud järgmisi ajalehti: „Rahva Hääl" 1943 - 1944, „Sirp ja Vasar" 1940 - 1941 ja 1944 - - 1945, „Punaväelane" 1942 - 1944 ja ajakirja "Sõjasarv" I - IV ning üksikuid artikleid ülalmainitud ajalehtede hilisematest aastakäikudest.

Väga rikkaliku materjali andsid isiklikud vestlused kunstnikega. Töös õnnestus kasutada EN Kunstnike Liidu

arhiivi aastatest 1943 - 1944. Kuna aga ülalmainitud arhiivifond on korrastamata, siis ei osutunud võimalikuks anda viidetes kõiki andmeid kasutatud dokumendi kohta.

Käesolev töö koosneb sissejuhatusest, kahest peatükist ja lõppsõnast. Sissejuhatuses püüdsin lühidalt kirjeldada eesti kunsti ja kunstielu kodanlikul ajal ning peale juunipööret kuni sõja alguseni. Esimeses peatükis annan ülevaate eesti kunstnike kollektiivi igapäevasest administratiivset ja organisatoorset laadi tööst ning üldisi hinnanguid ja märkusi eesti kunsti kohta korraldatud näituste põhjal. Teise osa eesmärgiks on konkreetselt näidata eesti juhtivamate kunstnike loomingulist teed Suure Isamaasõja ajal.

S I S S E J U H A T U S

Et näidata neid muudatusi, mida Suur Isamaasõda tõi kaasa eesti kunstielule, üksikute kunstnike loomingule ja nende maailmavaate arengule, on vaja lühidalt käsitleda elukorda eesti kunstielus ~~ja~~ kodanlikul ajal ning vahetult enne sõda.

1920.a. kehtestati Eestis kodanluse võim. Sellele kaasnes nii poliitiline kui ka majanduslik sõltuvus lääne imperialistlikest riikidest. Teatavaid mõjutusi võime märgata ka kunstielus. Käsitledes eesti rahvuslikku kunsti ei tohi unustada V.I Lenini seisukohta, et igas rahvuslikus kultuuris on olemas proletaarne ja demokraatlik kultuur või selle elemendid. Kuid tänu poliitilisele võimule valitseb siiski kodanlik kultuur, mis tavaliselt on purureaktsiooniline.[1]

Kodanliku perioodi kunstielu Eestis on äärmiselt komplitseeritud ning marksistliku kunstiteaduse poolt läbi uurimata.

20-ndaid aastaid iseloomustab eesti kunstielu kire-

---

1) V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 8.

vus, Eestis eksisteeris rida kunstnike gruppe eri vaadete ja arusaamistega kunstist. Tollal üle Euroopa moodsad olnud konsruktivism, kubism, futurism jt. formalistlikud voolud levisid ka Eestis. Näitena toon 1926.a. korraldatud Akbergi, M. Laarmani ja Olvi teoste näituse, mille puhul ilmus kataloog koos illustratsioonide ja M. Laarmani kirjutatud nn. konstruktivistide "programmiga". Autor kirjutab: "Pilt või skulptuuriteos on omaette asi. Meie ei tarvitse talle ligineda küsimusega: mis see kujutab? ... Kunstiteos ei tarvitse kujutada ühtki reaalelu objekti ... Uus skulptor ja maalija võtavad uue ainestiku, - so. mitte literaalse sisu, - vaid vormid ja värvid ja ehitavad neist teose nagu insener konstrueerib auto."[1]

1919.a. avati Tartus kunstikool "Pallas". Kui vanema põlve kunstnikud J. Köler, P. ja K. Raud, A. Laikmaa jt. pidid kunstialast haridust omandama väljaspool kodumaa piire (Peterburis, Düsseldorfis jm.), siis nüüd sai võimalikuks õppida Eesti rahvuslike meistrite juhendamisel. ~~"Pallase" tegevuse algaastail propageeriti seal täielikku,~~ "Pallase" tegevuse algaastail propageeriti seal täielikku "loominguvabadust", kus originaalitsemisega enamikul juhtudel varjati ideetust ja oskamatust. Kuid rida õppejõude nagu N. Triik, V. Mellik jt. süvendasid oma õpilastes professionaalseid oskusi ja pooldasid realistlikku õpetamismeetodit.

---

1) 3-e kunstinäitus. Akberg, Laarman, Olvi. Kataloog. 1926 .

Kõrvuti mitmesuguste formalistlike veiderdustega eksisteeris eesti kunstis demokraatlik ja realistlik kunst ning 30-ndates aastates me peaaegu ei näegi enam formalistlikke töid. Enam või vähem järjekindlalt viisid realistliku joont ellu vanema ja keskmise põlvkonna kunstnikud P. Raud, A. Laikmaa, A. Jansen, A. Jegorov, R. Nymann. 20-ndail aastail tegutsesid aktiivselt G. Reindorff ja Ed. Viiralt graafika alal. G. Reindorffi imepeentes joonistustes on jäädvustatud Eesti kaunis loodus, meie maastike omapärane ilu. 20-ndatel aastatel algas ka Ed. Viiralti loominguline tegevus, algul skulptorina ja hiljem küpse graafikuna, kes vabalt valdas kõiki graafilisi tehnikaid. Kuigi tema looming kuni 30-nd. a. alguseni oli vastuoluline, näeme hilisemates töödes siirast püüdu realistlikult kujutada teda huvitavaid elunähtusi.

Skulptuuri alal oli tol perioodil kõige andekamaks kunstnikuks J. Koort, kes eelkõige tundis huvi inimeste vastu ("A. Kitzberg", "Põlvitav naine" jt.). Realistlikus laadis on teostatud ka mitmed skulptuurid loomadest. J.Koort oli eesrindlike ühiskondlike ideedega kunstnik ning mõtles kunsti arengu mitmesuguste teede üle. Oma kriitiliste märkuste pärast ajakirjanduses kodanliku riigi vahelesegamise kahjulikkusest kunstielusse, oli J. Koort sunnitud 1934.a. emigreeruma NSV Liitu.

Suurt osa eesti rahvusliku kunsti realistlikul arenguteel etendas grupp noori kunstnikke, kes oma loomingulist tegevust alustasid 30-ndate aastate algul - A. Johani,

K. Liimand, N. Kummits, H. Mugasto, A. Miikmaa jt. Nad lähtusid eesrindlikest ühiskondlikest edeedest ja otsisid loomingus väljendusrikkust ning tõepärast vormi. Vastandina abstraktsele kunstile, kus inimesele ei pööratud mingit tähelepanu, lähtub see noorte kunstnike grupp ümbritsevast elutõest ning kujutavad reaalset inimest ja loodust ilu. Tundes hästi rahva elu, kujutavad K. Liimand, A.Johani ja N. Kummits tõetruult töötajate elu, elustades nii kaua varjusurmas olnud olustikumaali (A. Johani "Kingsepad", K. Liimandi "Köögis" jt.). Suurt mõju nende kunstnike loomingule avaldas tutvumine Nõukogude Liiduga. Eestis korraldati nõukogude graafikute V. Favorski ja A.Kravtšenko tööde näitus. A. Johani viibis isiklikult kaks korda NSV Liidus.

Kodanliku perioodi lõpul alustasid loomingulist tegevust praegu tuntud kunstnikud Ed. Einmann, E. Okas, R.Sagrits, E. Kits, E. Kollom jt.

Nii näeme, et eesti kunstis kodanlikul perioodil ei puudunud ka realistlikud ja demokraatlikud tendentsid. B. Bernšteini järgi iseloomustas eesti kunsti huvi ja kaastunne lihtsa inimese vastu, kuid tal puudus see sotsiaalne teravus, mis samal ajal oli iseloomulik eesrindlikule vene ja lääne kunstile.[1] Eestis viljeldi kõige rohkem ja saavutati ka häid tagajärgi natüürmordi, maastiku ja portree alal, kuid temaatiline maal oli arenenud äärmiselt nõrgalt, ka oli ta elukauge ning ei võtnud osa progressiivsest võitlusest. Ajaloomaali viljelemine oli kodanlikus Eestis jäänud täiesti tahaplaanile.

1/ Б.Бернштейн, Л.Генс, Изобразительное искусство Эстонской ССР, М., 1957, стр.16.

*

1940.a. suvel toimunud revolutsioonilise pöörde tulemusena kehtestati Eestis nõukogude võim. Vastuvõtmisega NSVL kosseisu astus Eesti sotsialismi ülesehitustööle. Kuid poliitiline revolutsioon ei ole omaette eesmärk, vaid vahend sotsialistliku majandussüsteemi loomisel. Viimase baasil hakatakse teostama kultuurirevolutsiooni, mille ülesandeks on rajada sotsialistlik kultuur ja see rahvani viia, samuti teha kättesaadavaks eelneva perioodi kultuurisaavutused. Sotsialismi algperioodil on kultuurirevolutsiooni ülesandeks võidelda ka kapitalismi igandidega inimeste teadvuses.

Kunst on ühelt poolt kultuurirevolutsiooni produkt, kuid ka tema tööriist. Sotsialistlik kunst kujuneb lõplikult välja kultuurirevolutsiooni vältel selle teiste tegurite mõjul ja kaasabil. Samal ajal kunst mõjustab inimeste teadvust ja kunstiliste kujundite abil kasvatab inimest.

Seoses kultuurirevolutsiooni algusega tõusid eesti kunsti ette uued ülesanded. Kunst pidi nüüd rahuldama rahva vaimseid huve ja rahuldama tema nõudeid. Inimeste teadvusest oli vaja välja juurida kapitalismi igandid, mis Eesti t tingimustes olid eriti tugevad. Kunst pidi omalt poolt kaasa aitama töötajate kasvatamisele kommunismi ja rahvaste internatsionalismi vaimus, mis oli keeruline ülesanne eesti kodanluse senise šovinismipoliitika tõttu.

Et vastata uutele nõuetele, pidid paljud eesti kunstnikud tegema suuri jõupingutusi, et vabanede mineviku eelarvamustest ja eksivaadetest.

Kuna eesti rahvuslikus kunstis kodanlikul ajal olid tugevad demokraatlikud tendentsid, siis õnnestus noorematel ja progressiivsematel kunstnikel suhteliselt kergemini ületada kasvuraskused (A. Bach, E. Kollom B. Lukats, E. Okas jt.). Progressiivsed kunstnikud väljendasid oma mõtteid ajakirjanduse veergudel. R. Sagrits kirjutas 1941.a. jaanuaris eesti kunsti ülesannetest: "... Kuid mitte uutes keskasutustes ei seisa eelolevate muutuste pöördelisus, vaid suhtumises kujutavasse kunstisse üldiselt. Kujutav kunst ei jää väheste eriharrastuseks, vaid peab saama kõige laiematele töötavatele hulkadele kättesaadavaks."[1]

Mitmete kunstnike juures tugevalt juurdunud kodanlik maailmavaade tegi nende ümberkasvatamise keeruliseks ülesandeks. Siin tulid appi nõukogude kunstielu kogemused ja lähem tutvumine nendega. Hakati süstemaatiliselt avaldama marksistlik-leninlikku esteetikat puudutavaid artikleid; üldist laadi küsimuste kõrval tutvustati ka üksikute kunstnike elu ja loomingut, nagu I. Brodski, G. Rjažski jt. Esmakordselt sai võimalikuks tutvumine nõukogude kunstnike loominguga. Kunstihoones toimus Leningradi ja Moskva kunstnike värvilise graafika näitus, kus 51 autorit esines 101

---

1) R. Sagrits, Kodanliku päranduse põhjalik ümberhindamine, „Sirp ja Vasar", nr. 1, 4. jaan. 1941.

tööga.[1] Palju uut ja huvitavat nägid Eesti kunstitegelased sõitudel teistesse vabariikidesse. Nii näiteks kunstikoolide direktorid J. Nõmmik ja A. Starkopff tutvusid Moskva ja Leningradi kunstieluga ja sealsete kunstikoolide korraldusega.

Uutes poliitilistes, sotsiaalsetes ja kultuurilistes tingimustes avanesid kunstielu ees laiad arenguperspektiivid.

Kunstidevalitsus hakkas kujundama ülemaalist kunstimuuseumide võrku. Esimeses järjekorras kavatseti luua Narva ja Pärnu linnamuuseumide juurde osakonnad valikuga eesti uuemast kunstist. Täielikult kavatseti välja arendada Tartusse loodud kunstimuuseum.[2]

Esimesel nõukogude aastal elavnes tunduvalt kunstnike loominguline tegevus. Sellele aitas tublisti kaasa EN Kunstnike Liidu orgtoimkond, kes tegi palju ära endiste kildkondlike kunstigruppide likvideerimisel ja uute ülesannete selgitamisel kunstnikele.

Õigesti näitas R. Sagrits kunstnike kohustusi seoses neile osutatud abiga riigi poolt: "Kunstnikkonnale saavad osaks küll erisoodustused ateljeede, kõrgemate palkade jms. näol, kuid see omalt poolt kohustab kunstnikke oma

---

1) Nõukogude Liidu graafikanäitus, „Sirp ja Vasar", nr. 16, 19. apr. 1941.

2) Kujundamisel ülemaaline kunstimuuseumide võrk, „Sirp ja Vasar", nr. 9, 1. märts 1941.

osavõtuga kaasa aitama sotsialistlikule ülesehitustööle."[1]

Eesti kunstnikele osutati igakülgset tähelepanu, et neid kaasa tõmmata kõigisse tähtsamatesse üleliidulistesse kunstiüritustesse. Nii näiteks korraldas Kujutavate Kunistide Peavalitsus Moskvas ÜK(b)P XVIII konverentsi puhul graafikanäituse. Osa võtma kutsusti ka eesti kunstnikke vastavasisuliste töödega[2]. Samuti saabus Eesti kiri, kus eesti kunstnikke paluti osa võtma mälestussamba projekti loomisest uzbeki suurkirjanikule Aližer Navoile.[3]

1941.a. lõpul pidi Moskvas toimuma ENSV kunstidekaad. Seoses sellega said ligi 40 eesti kunstnikku mitmesuguseid tellimusi. E. Adamson-Eric pidi looma maali "Maareform Eesti NSV-s", R. Sagrits "Nõukogude Liidu vägede saabumine Narva 1940.a. kevadel" jms.[4] Rida kunstnikke rakendus põllumajandusnäituse Balti paviljoni kujundustööle. Eesti pidi andma panoraami Narva Kreenholmi ja kosega. Eskiisi hakkas valmistama kunstnik J. Võerahansu, Et saada parim lahendus teemale "Traktoristide kool", kutsuti võistlema E. Haamer, E. Adamson-Eric, E. Kits ja A. Johani.

---

1) R. Sagrits, Kodanliku päranduse põhjalik ümberhindamine, „Sirp ja Vasar", nr. 1, 4. jaan. 1941.

2) Eesti NSV Kunstidevalitsuse teadaanne, „Sirp ja Vasar", nr. 4, 25. jaan. 1941.

3) Samas.

4) 50 töötellimust eesti kunstnikele dekaadi ettevalmistustööde sarjas, „Sirp ja Vasar", nr. 9, 1. märts 1941.

Esimesel nõukogude aastal kuulutati välja rida konkursse, mis tõmbasid kunstnike tähelepanu uute teemade lahendamisele. Toimus konkurss ideekavandile töötava rahva klubiruumide ja puhkekodude sisustamiseks. Auhinnatud töödest korraldatud näitusel sõlmisid kunstnikud esimesi sidemeid kavandite realiseerimiseks tegelikkuses. Viidi läbi ka kaks rakendiskunsti alast võistlust: ideekavandi saamiseks töölisklubi ruumi sisustamiseks ning kavandite võistlus linna- ja maa töölismorterite sisustamiseks. Kavas oli korraldada temaatiline näitus" Tööline ja talupoeg eesti kunstis."

Kunstielu elavnemist oli märgata ka Tartus. Siin organiseeriti alates 20. oktoobrist tasuta kunstinäitusi E.Kõksi, E. Kitse, A. Vardi (Bergmanni) jt. töödest. Ulatuslikult oli kavas kaunistada asutusi, ainuüksi Tartu haiglad tellisid kunstiteoseid 70 000 rbl. eest."[1]

1940 - 41 aastad tõid peale kunstielu üldise elavnemise kaasa ka kunstnike pöördumise uute teemade valdkonda ja uute, kommunistlike ideede kajastamise otsingutele. Nagu eelpool öeldust näeme, pöördusid kunstnikud esmakordselt agitatsiooniliste kunstivormide poole, kujundades klubisid ja linnade üldilmet revolutsiooniliste pühade puhul.

Eesrindlikud kunstnikud püüdsid oma teostes kujutada peamiselt uut sisu, kuid eelnevast perioodist kaasa saadud kehv joonistusoskus ning teiste kunstiliste vahendite puudulik kasutamine andsid parimal juhul vaid dekoratiivset efekti.

---

1) Kunstikroonikat Tartust, „Sirp ja Vasar", nr. 1, 4. jaan. 1941.

Uutes töödes olid ülekaalus sümbolistlikud lahendused, inimesed olid töölised ja talupojad "üldse".[1] Maalijaid haaras monumentaalne-dekoratiivne lahendus, tihti pannoo näol. Üheks esimeseks tööks revolutsioonilisel teemal oli E. Kitse "Võim Internatsionaalile!" Silmapaistev oli A.Johani "Tööliste domonstratsioon 21. juulil 1940.a. Tartus". B.Bernšteini ja L. Gensi arvates omavad maali kangelased nii individualiseeritud iseloome, mida teistes tolle perioodi töödes raske on leida.[2] Kuid maaliliselt on antud töö kaunis primiteevne ning robustne ega tõuse teiste tööde seast esile. Ka skulptuuris hakati rohkem kujutama tööinimest. A. Kaasikul valmis "Kaevur", mis tänu üldistavale vormile ja lakoonilisele siluetile omandas monumentaalse ilme.[3]

Kokkuvõttes võib öelda, et esimene nõukogude aasta avaldas viljakat mõju eesti kunstielule üldse ja üksikute kunstnike loomingule. Ind ja huvi millega kunstnikud asusid uute loominguliste ülesannete lahendamisele, lubas loota eesti kunsti peatset õitsengut.

Fašitliku Saksamaa kallaletung katkestas sotsialistliku ülesehitustöö Eestis. Kuigi töölised ja talupojad hävitussalkades koos Punaarmeega kangelaslikult võitlesid kodumaa eest, õnnestus sakslastel ajutiselt okupeerida Eesti NSV.

---

1) Б.Бернштейн, Л.Генс, Изобразительное искусство Эстонской ССР, М., 1957, стр.18.

2) Samas, lk. 19.

3) Samas, lk. 19.

I peatükk

EESTI KUNSTIELU TAGALAS SUURE ISAMAASÕJA PERIOODIL

Eesti kunstnikud võtsid sõja esimestest päevadest alates osa patriootlikust võitlusest vaenlase vastu. Relvaga käes kaitsesid mitmed kunstnikud noost Nõukogude Eestit ja langesid võitluses tema eest. Sõja algul langes lahingülesannete täitmisel K. Liimand, mahalaskmise läbi hukkus A. Johani.

Saksa sõjavägede lähenedes Eesti NSV territooriumile kerkis üles eesti kunstnike evakueerimise küsimus. On säilunud ENSV Rahvakomissaride Nõukogu Kunstidevalitsuse juhataja J. Semperi allkirjaga esimeses järjekorras evakueeritavate nimekiri 9. juulist 1941.[1] Nimekirjas olnud F.Sannamees, B. Lukats, A. Grinev ja E. Adamson-Eric lahkusidki Eestist juulikuul. Evakueerunud kunstnike seas olid veel A. Bach, E. Kollom, J. Jensen, A. Jegorov jt. Rida nooremaid

---

1) Dokument asub E. Adamson-Ericu valduses.

kunstnikke mobiliseeriti üldises korras.

Ööl vastu 28. augusti 1941 lahkusid viimased taanduvad ja evakueeruvad kunstnikud Eesti NSV territooriumilt. Nende seas oli grupp kunstnikke, kes võtsid osa lahinguist Lasnamäel. Need olid P. Aavik, J. Karell, J. Räni, O.Sädek, B. Slastnikov, P. Liivak ja V. Loik. Koos teiste evakueerituste ja taganejatega õnnestus mainitud kunstnikel jõuda laevale "Kasahstan", sellega sõita Kroonlinna ja sealt edasi Leningradi.[1]

Nagu hiljem selgus, moodustasid tagalasse jõudnud kunstnikud üsna kirju pere. Ligi neljakümne kunstniku hulgas oli juba varem tuntud meistreid (A. Bach, F. Sannamees, E.Adamson-Eric jt.), kuid ka kunstikooli lõpetanuid, kes alles alustasid iseseisvat loomingulist tegevust (Ed.Einman, E. Okas). Osa kunstnikke kasvas välja asjaarmastajate seast ning olid laiemale üldsusele täiesti tundmatud (A. Mildeberg, F. Valdvere jt.).

Kuni 1942.a. kevadeni elasid eesti kunstnikudl laialipaisatult mitmetes NSV Liidu osades, kuhu nad sõjakeerises olid sattunud. Leningradi taganenud kunstnikegrupp sattus blokaadirõngasse. Nad võtsid ühe väeosa koosseisus osa lahingutest Strelna jõe ääres ning hiljem teenisid sapööripataljonis. Kaks kunstnikku - P. Liivak ja O.Sädek langesid blokaadirõngas ja J. Karell suri hiljem blokaadi tagajärjel.[2]

---

1) Isiklikust vestlusest P. Aavikuga.

2) Isiklikust vestlusest P. Aavikuga.

F. Sannamees ja E. Adamson-Eric sattusid Tšuvašši ANSV-sse, kusjuures F. Sannamees töötas vanema puusepana Sivaši Riiklikule Akadeemiale kuuluvas puutöökojas[1]. R.Sagrits peatus mõnda aega Tšeboksarõs ja sõitis siis edasi Semipalatinskisse ta koos B. Lukatsi ja V. Loiguga töötas peamiselt TASS-i akende loomisel. 1942.a. siirdus R.Sagrits Kamõšlovi ning töötas kunstnikuna Eesti Laskurdiviisi juures.[2]

A. Bach sattus algul Kaasani lähedal asuvasse kolhoosi "Kurmala", asus aga hiljem Pavlovgradi rajooni ühte kolhoosi, kus ta põllutöö kõrval tegeles agitatsiooniga evakueerunud eesti naiste seas.

Rida kunstnikke - E. Okas, K. Burman, A. Hoidre, P. Aavik, A. Mildeberg, V.Loik, P. Reeveer jt. võitlesid Punaarmee ridades, osa neist kuni sõja lõpuni.

Tol ajal puudus eesti kunstnikel omavaheline side ja teatad selle kohta, kes kunstirahvast evakueerus ja kes jäi okupeeritud Eestisse.

Vaatamata segasele ja pingelisele sõjaolukorrale püüdsid kunstnikud vahete-vahel pohitöö kõrval tegelda ka armastatud alaga - kunstiga. A. Bach joonistas pühapäeviti kolhoositööst vabal ajal. Nendest töödest pole aga ühtki säilinud. Tööpataljonis viibides katsetas skulptor E. Roos

---

1) F. Sannamees, Eesti kunst leidis Nõukogude Liidus tunnustust, „Sirp ja Vasar", ne. 3, 28. okt. 1944.

2) L. Soonpää, Richard Sagrits, Tallinn, 1956, lk. 9.

V.I. Lenini ja J.V. Stalini kujude jäädvustamisega. P.Luhtein ja R. Sagrits töötasid Kamõšlovis eesti laskurdiviisi juures. P. Luhteinal valmis ligi 30 joonistust, R. Sagrits aga lõi alates juba 1941.aastast palju akvarelle. Sõidul Tšeljabinskisse läksid aga mõlema kunstniku nimetatud tööd kaduma.

Huvitav on märkida, et üks eesti kunstnikest, nimelt E.Adamson-Eric võttis osa 23. veebruaril 1942.a. Kuibõševis avatud Isamaasõja näitusest ning esitas seal kolm tööd õlis "Sõduri portree", "Medõde" ja "Maskeeritud". Kohtudes näitusel A. Gerassimovi ja S. Merkuroviga tekkis mõte eesti kunstnike koondamisest ühtseks pereks. Teatud määral andis asjale hoogu E.Adamson-Ericu avaldus Eesti NSV valitsusele 1941.a. novembrist seoses stipendiumide määramisega kunstnikele.[1]

Vaatamata rasketele sõjaoludele hakatigi 1942.a. vastavalt ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusele organiseerima eesti kunstnikke. Aasta algul saatis ENSV valitsus reale kunstnikule kirjad kutsega tulla Jaroslavli. Peale mõnekuulist korraldamist leiab kunstnikkond lõplikult koos näitlejate ja muusikutega baasi Jaroslavli linnas. Valitsuse kaasabil saadi ka ateljee - endine kaupluseruum Komsomolskaja tn. 5, mis kunstnike eneste kaasabil töökorda seati.

---

1) Isiklikust vestlusest E.Adamson-Ericuga.

1942.a. maikuus jõuti niikaugele, et E.Adamson-Ericu eestvõttel valiti Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu orgbüroo koosseisus E.Adamson-Eric, A. Bach, R. Sagrits ja B.Lukats.[1] Juba mais alustasid loomingulist tegevust A. Bach, E. Kollom, P. Luhtein, B. Lukats, H. Vitsur, Ed. Einman ja R. Sagrits. Kunstnike juurdevool Jaroslavli kestis kuni 1943.a. augustini, sest osa kunstnikke vabastati vastavalt valitsuse otsusele sõjaväeteenistusest. 1942.a. suvel saabus Jaroslavli E. Vaino ja koos temaga skulptor A. Kaasik, kes kuni 1942.a. novembrini töötas Eesti NSV riiklike kunstiansamblite juures. Oktoobripühadeks jõudis kohale P. Aavik, aastavahetusel J. Jensen, M. Bormeister, tarbekunstnik sm. Murdmaa jt.[2]

Suurt mõju eesti kunstnike maailmavaatele ja loomingule avaldas lähem kokkupuutumine rahva eluga, seda eriti evakuatsiooni alguspäevil, mil kunstnikud vahetult võtsid osa tootvast tööst. Päev- päevalt puutusid kunstnikud kokku vaprate tagalatöötajatega, saades sellest loomingulist innustust ning faktilist materjali.

Huvitavad on A. Bachi esimesed muljed vene rahvast. Ta jutustas, kuidas Pihkvas jaamas keset pommide lõhkemist õlitas naine vedurit. Hiljem nägi ta niisuguseid naisi pal-

---

1) P. Aavik, Eesti kunstnike elust ja tegevusest Nõukogude tagalas, „Sirp ja Vasar", nr. 1, 14.okt. 1944.

2) Isiklikust vestlusest E. Adamson-Ericuga.

ju. Sageli töötasid naised aladel, mida Eestis oldi harjutud pidama ebanaiselikeks. Nii näiteks oli Tatari rajoonis naine suurima jahuveski juhatajaks ja tuli oma ametiga väga hästi toime.[1] Samalt kunstnikult on tähelepanek lihtsate inimeste suhtumisest kunsti: "... Tatari kolhoosis võis näha,millise armastusega nad suhtusid kunsti. Siirdudes kodukohtadesse, palusid nad joonistada midagi mälestuseks. Olid õnnelikud, saades kasvõi lihtsama joonistuse või skitsi. Nende inimeste ilumeel oli tõesti tugev."[2]

Sügava mulje jättis blokaadirõngas viibinud eesti kunstnikele Leningrad ja tema inimesed - tõelised kangelased. Kunstnik P. Aavikule omas Leningradi periood, tema enese sõnade järgi, määilmavaatelist tähtsust. Kunstnikku vapustas hingepõhjani episood Marsi väljakul, kus pommitamisel haavatasaanud nooruke trammijuht kõige suurema rahuga haakis lahti purunenud vaguni ja sõitis edasi.[3]

Tõin siin ainult üksiku näite, kuid analoogilisi mõtteid ja tundeid tekkis igal kunstnikul igal sammul ning lähemal kokkupuutel rahva eluga. Nõukogude rahva kangelaslik töö tagalas ning mõtted okupatsiooniikkes vaevlevale Eestile andsid kunstnikele loomingulist jõudu ja tiivustasid

---

1) Intervjuu A. Bachiga, „Sirp ja Vasar", nr. 10, 10. märts 1945.

2) Samas.

3) Isiklikust vestlusest P. Aavikuga.

neid kunstirelvaga andma panust Nõukogude Liidu ühtsesse üritusse. P. Aavik väljendas hästi Jaroslavli eesti kunstnike meeleolu kui kirjutas: "Milline elav värskus ja töötahe kõigis pakitses! Igaühel olid omad pakitsevad elamused ja muljed kohast, kust ta tulnud."[1]

x

Jaroslavlis kujunes töö uudseks ja tagajärjekaks. Linn ise oli maaliline ja siin säilinud vana-vene arhitektuurimälestisi leiame nii mõnegi kunstniku teoselt. Loomingulise töö ergutamisel oli suur tähtsus EN Kunstnike Liidu orgtoimkonnal ja hiljem juhatusel. Selle kaasabil suudeti organiseerida kunstnike toitlustamine, majutamine ja värvide ning muude materjalidega varustamine, mis sõjaolukorras oli küllaltki keeruline ja aeganõudev ülesanne. Juhatuse tegevust peegeldavad koosolekute protokollid, kus arutatud küsimustest suure osa moodustavad kõige mitmekesisemad majanduslikud probleemid.

Ka Eesti NSV valitsus osutas pidevat tähelepanu kunstnike tegevusele. Tänu valitsuse hoolitsusele said kunstnikud stipendiume 400, 700 ja 1000 rubla ulatuses ning mitmesuguseid ühekordseid toetusi. Valitsus ühtlasi kasutas

---

1) P. Aavik, Eesti kunstnike elust ja tegevusest Nõukogude tagalas„Sirp ja Vasar", nr. 1, 14. okt. 1944.

kunstnike abi propaganda- ja agitatsioonitöös; on säilunud valitsuse telegrammid EN Kunstnike Liitu ja sm. J. Jensenile töö forseerimiseks karikatuuride ja plakatite alal.[1] 1943.a. lõpus oligi valminud rida plakateid valitsuse tellimusel: Ed. Einman,"Elagu Nõukogude Liidu rahvaste sõprus!", E. Okas "Elagu Punaarmee!" jt.

Esimeseks suuremaks loomingulisekс ülesandeks Jaroslavli kollektiivile sai tagalas ilmunud esimene eestikeelse raamatu, koguteose "Võitluse radadel"[2] kollektiivne illustreerimine.

Raamat kaunistati vinjettide ja linoollõikes frontispiitsiga, kaanel oli kujutatud kahes värvis teostatud granaadiheitja. Kaanejoonise valmistas F. Sannamees ja palgelehe R. Sagrits. Teised illustratsioonid on teostanud E. Adamson-Eric, A. Bach, Ed. Einman, A. Kaasik, E.Kollom, P. Luhtein, B. Lukats, R. Olep, R. Sagrits, E. Vaino ja H. Vitsur.

Alates 1942.a. suvest lülitusid eesti kunstnikud juba üleliidulisse kunstiellu, hakates osa võtma näitustest. Suvel saabusid Jaroslavli esimesed tellimused Kunstikomiteelt üleliidulisele Isamaasõja näitusele. Näituse ettevalmistamise käigus korraldati iga nädala lõpul omavaheline tööde arutelu, seda soodustas tihe kontakt eesti kunstnike vahel kuna töötati ju ühes ateljeeruumis.[3] Valminud töödest

---

1) EN Kunstnike Liidu arhiiv, mapp nr. 6, lk. 7 - 8.

2) Ilmus Moskvas 1942.

3) Isiklikust vestlusest A. Bachiga.

ja kohalike kunstnike teostest korraldati Jaroslavli Volkovi teatri ruumes näitus, kust siis paremad tööd saadeti edasi Moskva näitusele.[1]

Jaroslavli kollektiivi kunstnike kõrval tuleks eraldi peatuda skulptoritel. Nad olid asunud Moskvasse, kus neil nii materiaalselt kui ka ruumide suhtes olid paremad töötamisvõimalused. Kõige varem saabus Moskvasse F. Sannamees, 1942.a. esimesel poolel E. Roos ja aasta lõpupoole A. Kaasik ning G. Pommer. Meenutades neid päevi kunstnik E. Roos jutustas: "Saime kohe ka lepinguid tööde loomiseks Isamaasõja näituse jaoks. Kavanditega läksime Kunstikomitee ette, kuhu teiste hulgas k kuulus ka skuoptor M. Maniser."[2] E. Roos kriipsutab alla skulptorite kollektiivi püsivat ja plaanikindlat tööd, mida suuresti soodustas sõja aja kohta hea materiaalne olukord (kõrgemad toidunormid ja stipendiumid).[3]

Suurele Isamaasõjale pühendatud näitus avati 1942.a. novembris Tretjakovi galerii ruumes. 16-lt eesti kunstnikult valmis selleks näituseks 53 tööd[2]. Žürii valis neist 25 tööd 10-lt kunstnikult.[4]

---

1) Isiklikust vestlusest P. Luhteinaga.

2) Isiklikust vestlusest E. Roosiga.

3) Eesti kunstnikud näitusel "Suur Isamaasõda", „Rahva Hääl", nr. 1, 8. jaan. 1943.

4) Великая Отечественная война. Каталог выставки. М., 1943.

Eesti graafika moodustas näitusel ülevaatliku seina, sellele lisandus veel vitriin P. Luhteina käsikirjaliste raamatutega. Graafikateoste seast paistab silma P. Luhteina kahevärviline linoolgravüür "Kaitsevöö ehitamine Tallinna all", mis ka Tretjakovi galerii poolt ära osteti. Uudse nähtusena esinesid esmakordselt sellel näitusel teosed, mis olid loodud mitme autori koostööna. E. Kollom graveeris A. Bachi joonistuse "Partisan" ja "Tütarlaps partisanidele teed näitamas." R. Sagritsa ja A. Bachi koostööna valmis linoolgravüür "Partisanid hävitavad vaenlase transporti". Näitusel esines ka J.Jensen rea karikatuurplakatitega Hitlerist, Litzmannist, Mäest jt. Skulptuuri alal esitas F. Sannamees "Naispartisani", Meespartisani" ja "Kodumaa kaitsele". Tähelepanu äratas E. Roosi "Partisan", mille eest ta sai teise järgu kunstniku diplomi.[1] Õlimaal oli esindatud küllaltki tagasihoidlikult. Mainida võiks E.Adamson-Ericu mõningaid töid nagu "Nõukogude Tallinna kaitse", "Fašistlikud hävitajad linna kohal", "Lilled" jt.[2]

1. jaan. 1943.a. avati Moskvas Punaarmee 25. aastapäevale pühendatud juubelinäitus, millest võttis osa ka

---

1) F. Sannamees, Eesti kunst leidis Nõukogude Liidus tunnustust, „Sirp ja Vasar", nr. 3, 28. okt. 1944.

2) Великая Отечественная война. Каталог выставки. М.,1943.

Jaroslavli eesti kunstnike kollektiiv ning eesti laskurkorpuses töötavad kunstnikud (P. Reeveer jt.). Kuna olid alanud ettevalmistused Jüriöö ülestõusu 600-ndale aastapäevale pühendatud näituseks, siis oli osavõtt ülalmainitud üritusest kaunis tagasihoidlik. R. Sagritsal valmis "Kanavere lahingu" esialgne variant, P. Luhteinal suureformaadiline linoolgravüür "Tartu lahing 1924.a." jm.

Eesti kunstnikud esinesid ka kuuendal Jaroslavli oblasti kunstinäitusel 1943.a. algul. Enamus töid oli pühendatud Isamaasõja sündmuste kujutamisele, kuid leidus ka maastikke ja natüürmorte. Oblasti Kunstnike Liidu esimees märkis, et eesti kunstnike graafilised tööd on teostatud suure meisterlikkuse ja peene maitsega.[1] Nagu kataloogist näeme, moodustas eesti kunstnike looming näitusel üsna kaaluka osa - 13-lt kunstnikult oli välja pandud 26 teost. K. Burman esines kuue akvarelliga Jaroslavli motiividel. E. Okase arvukate väljapanekute seas oli nii akvarelle ("Õpilased") kui ka joonistusi ("Orkestrijuht", P. Luhteina portree) ja õlis teostatud töid ("Väike sanitar".).

1943.a. algul kuulus eesti kunstnike kollektiivi juba 20 inimest. Tekkis vajadus anda nende tegevusele enam organiseeritud ilme. 4. jaanuaril pandigi Jaroslavli linnas alus Eesti Nõukogude Kunstnike Liidule. Asutamiskoosolekust võttis osa 18 kunstnikku ja palju külalisi: NKL Orgkomitee abiesimees M. Maniser, ENSV Rahvakomissar A. Abels,

1/ Каталог 6-й Областной художественной выставки "Отечественная война", Ярославль, 1943, стр.6.

ENSV RKN Kunstidevalitsuse juhataja J. Semper jt. Pikema sõnavõtuga esines M. Maniser, kes muuhulgas mainis eesti kunsti kohta, et tulevikus on tarvis suuremat kontakti tagala ja rinde vahel, et nende õige kujutamise aktiviseeriva mõjuga paremini lülitada ka teisi kodanikke töösse lõpliku võidu saavutamiseks fašismi üle.[1] J. Semper peatus pikemalt eesti kunsti probleemidel ja rääkis selle eluvõõrusest kodanlikus Eestis. Samuti märkis ta, et 1941.a. toimunud muutus oli aeglane ning mittetäielik ning et uus ajajärk eesti kunstis algas evakueerumisega. Hindavalt suhtus J.Semper kunstnike koostöösse ja omavahelistesse aruteludesse. Muuhulgas toonitas ta, et eesti kunstnikel tuleb suurema aktiivsusega suhtuda aktuaalsetesse probleemidesse ning senisest rohkem tähelepanu pöörata poliitilisele kasvatusele.[2]

Koosoleku lõpul toimusid EN Kunstnike Liidu juhatuse valimised. Esimeheks valiti E. Adamson-Eric ja juhatuse liikmeteks R. Sagrits, H. Vitsur, A. Bach ning P. Luhtein.

Tunnetades vajadust kunstirelvaga kaasa aidata üldrahvalikule sõjale fašismi vastu, võtsid eesti kunstnikud samal asutamiskoosolekul vastu üleskutse kunstnikele ajutiselt okupeeritud Eestis. Samal päeval kirjutati läkitus Eesti N väeosale:

---

1) EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943 - 1944, mapp nr. 8.

2) Samas.

"Eesti N väeosale. Eesti seltsimehed Punaarmee võitlejad, komandörid ja poliittöölised.

Nõukogude Eesti kunstnike kollektiiv, kes on kogunenud Jaroslavli Eesti Nõukogude Kunstnike Liidu asutamiskoosolekule, tervitab Teid, kes Te võitlete kangelaslikult ... Me tõotame käimasoleva võitluse kasuks ka edaspidi rakendada kõik oma oskused ja anded ... Tahame kunstirelvaga aidata kaasa saksa fašismi hävitamisele. Teie kangelaslik võitlus tiivustab meid selles töös.

Koosolekust osavotnud eesti kunstnikud

(18 allkirja)

4. jaan. 43.a."[1]

1944.a. kevadel jõudis lõpule rahakogumise kampaania tankikolonni "Nõukogude Eesti eest" ehitamiseks. Ka kujutavate kunstnike panus oli üldises eesti kunstitööliste poolt kogutud summas. Telegrammist NSVL Kunstnike Liidu orgkomisjonile 11. jaanuarist näeme, et kunstnikud olid tankikolonni jaoks kogunud 3400 rbl.[2] Kampaania eduka lõpetamise puhul saabus eesti kunstitööliste nimele tänutelegramm

---

1) „Punaväelane", nr. 3, 22. jaan. 1943.

2) EN Kunstnike Liidu arhiivis 1943 - 1944, mapp nr. 6, lk. 3.

J.V. Stalinilt:

"ENSV Kunstidevalitsuse juhatajale sm. J. Semperile
ENSV Riiklike kunstiansamblite direktorile sm. H.Piillmannile
ENSV N Kunstnike Liidu esimehele E. Adamsonile
Partei organisatsiooni sekretärile sm. K. Irdile

Palun edasi anda ENSV kunstitöölistele, kes on kogunud 152 000 rbl. tankikolonni "Nõukogude Eesti eest" ehitamiseks, minu vennalik tervitus ja Punaarmee tänu.

Jossif Stalin" [1]

Suure loomingulise elevuse kutsus 1942.a. detsembris kunstnike seas esile teade, et läheneva Jüriöö ülestõusu 600-aastapäeva puhul otsustas ENSV valitsus organiseerida temaatilise kunstinäituse.[2] Näituse temaatika töötas välja ajaloolane H. Kruus, samuti abistas ta hiljem kunstnikke ja andis neile nõu konkreetsetes ajalugu ja etnograafiat puudutavates küsimustes.

EN Kunstnike Liit oskas kunstnikke juhtida plaanikindlale tööle. Juhatuse koosolekul 20. jaanuaril jaotati liikmete vahel praktilise iseloomuga ülesanded seoses näituse

---

1) „Rahva Hääl", nr. 15. 17. apr. 1943.

2) Isiklikust vestlusest P. Luhteinaga.

tehnilise organiseerimisega.[1] Teostamisele tulevate tööde teemad arutati põhjalikult läbi ning jaotati vastavalt iga kunstniku kalduvusele. Kuna näituseni oli jäänud aega ainult mõni kuu, siis töötati erakordse pingega, suurem osa töid valmis jaanuarist aprillini. Hästi iseloomustab kunstnike seas valitsenud meeleolu A. Hoidre: "... Kõigeks selleks andis sisemist jõudu ja hoogu kunstnike eneste viha saksa fašistlike sissetungijate vastu, nende sügav patriotism. Muistset eestlast kujutades Jüriöö ülestõusus ja ka järgnevais heitlustes, elasid sünnaimaa küljest kistud kunstnikud kaasa meie tänapäeva patrioodide pingelise võitlusega."[2] Peale lühikese ettevalmistusaja lisandus takistusena asjaolu, et kunstnikel polnud võimalik tutvuda konkreetse ajaloolise ning etnograafilise materjaliga. Seetõttu tuli sageli toetuda ainult fantaasiale. Käidi küll Moskva Ajaloomuuseumis joonistamas vanu riideid ja relvi, kuid sellest muidugi ei piisanud.

Tänu pingutavatele kuudele jõuti niikaugele, et 23. aprillil 1943.a. avatigi Moskvas eesti kunstnike iseseisev Jüriöö ülestõusu 600- aastapäevale pühendatud näitus, mis jäi avatuks 10. maini. Näitusest võttis osa 21

---

1) EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943-1944, mapp nr. 8.

2) A. Hoidre, Jüriöö käsitlemine Eesti kunstis, „Sirp ja Vasar", nr. 16, 21. apr. 1945.

kunstnikku üle 150 tööga,[1] neist graafikutelt 80, maalijatelt umbes 50 ja skulptoritelt kümmekond tööd.[2]

Väljapanekute hulgas oli kaks suuremat graafilist mappi - "Jüriöö ülestõus 1343", mis sisaldas 17 lõnoollõiget E. Kollomilt, P. Luhteinalt, B. Lukatsilt ja H. Vitsurilt ning mapp "Saaremaa ülestõus 1343". Viimase kuljundas ja graveeris puusse E. Kollom P. Aaviku, E. Adamson-Ericu, B. Lukatsi, E. Okase ja R. Sagritsa kavandite järgi[3]. Mõlemast mapist valmistati 20 eksemplari käsitiraažis.

Esitatud maalides eelistasid kunstnikud teemasid nagu - raskesti haavatud, kuid jälle ülestõusnud eestlane, saksa feodaali mõisa hävitamine, rahvaloendus, signaal ülestõusuks ja mitmeid stseene linnuste ehitamisest ning lahingumotiive. Peale teoste , mille süžee oli laenatud ajaloost, esitati näitusel ka mõned kaasaja teemadel loodud tööd. Näitena võiks esile tõsta E. Adamson-Ericu Arnold Mere portreed, Ed. Einmani ja E. Okase ühistööna valminud suureformaadilist maali "Ooberst v. Sassi vangistamine Velikije Luki all" jt.

---

1) Kunstinäitus Jüriöö tähistamiseks, „Rahva Hääl", nr. 17 , 1. mai 1943.

2) Tähistagem väärikalt Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva, „Rahva Hääl", nr. 14, 10. apr. 1943.

3) P. Luhtein, Eesti graafika Isamaasõja päevil, „Sirp ja Vasar", nr. 1, 6. jaan. 1945.

Kunstiliselt õnnestunud olid mitmed skulptuurid F. Sannamehelt ja E. Roosilt.

Peale näitust toimunud aruteludel ja sõnavõttudes ajakirjanduse veergudel märgiti ära nii puudusi, millest tuleb vabaneda kui ka väärtusi, mida tuleks säilitada ja edasi arendada.

Juba 25. aprillil toimus koosolek, kust peale kunstnike võtsid osa J. Vares, E. Päll, A. Veimer, N. Andresen, P.Keerdo, J. Saat, H. Kruus jt. H. Kruus ütles oma sõnavõtus: "Arvestadestöötingimusi ja kunstnike eeldusi peab tunnistama, et kunstnikud on teinud hiiglasliku töö nii organisatsioonniliselt kui kunstiliselt, kuigi kvaliteet on pidanud andma kohta kvantiteedile." [1] J. Semper püstitas oma sõnavõtus küsimuse sisu ja vormi ühtsusest seoses kahtlusega, kas suudab meie kunstnike poolt eelistatud tagasihoidlik toon edasi anda dramaatilist sisu.[2] Koosolekul jõuti otsusele, et põhjalikum arutelu peaks siiski toimuma näituse lõpupoole.

Jüriöö näituse ametlik arutelu toimus 8. mail. Pikemalt võtsid sõna kunstiajaloolane A. Tihhomirov, skulptorid Z. Azgur ja M. Maniser, maalijad M. Avilov ja A. Gerassimov, ENSV Hariduse Rahvakomissar N. Andresen, näituse peakomissar E. Adamson-Eric jt.[3] x

---

1) EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943 - 1944.

2) Samas.

3) Jüriöö kunstinäitus arvustustules, „Rahva Hääl", nr. 19, 14. mai 1943.

x) Kahjuks ei ole antud töös õnnestunud kasutada arutluskoosoleku protokolle.

Ajakirjanduses esinevate katkete järgi võib arvata, et Moskva kunstitegelased suhtusid eesti kunstnike saavutustesse kiitvalt, võibolla isegi liiga soosivalt. Kõige rohkem pöörati tähelepanu eesti graafikale ning märgiti ära eestlaste kõrget raamatukujunduskultuuri. Sm. Maškovtsev tõstis oma sõnavõtus esile suurt armastust käsitletava aine vastu ning lõnnolgravüüri head valitsemisoskust, samuti hoolikat šriftiga töötamist. Graafik Suvorov märkis üldiste kiitvate sõnade kõrval ka eesti kunstnike töödes esinevat teatavat tinglikkust ning rohket stiliseerimist.[1] J. Semper näitas puudusena asjaolu, et kui esitatud skulptuurides on dramaatiline pinge ja dünaamika viidud äärmuseni, siis maalides on seda palju vähem. Ehkki esines hulgaliselt lahingustseene, kus dramaatilisuse toonitamine oleks olnud vajalik.

Eestlased on sageli kujutatud tuimade nägudega olevustena, kes seisavad kohmakatel pakkjalgadel. Paistab silma, et nii maalides kui graafilistes lehtedes inimeste kujutamisel sageli puudub psühholoogiline ilmekus ja kujude individualiseerimine. Nii ajaloo kui tänapäeva kujutamine nõuavad rohkem emotsionaalset suhtumist ja leidlikku ning mitmekesist ajaloomotiivide kasutamist. Jüriöö näitusel aga kordusid samad teemad, küll linnuse ehitamine, küll märgutuli jne.

---

1) A. Hoidre, Jüriöö käsitlemine Eesti kunstis, „Sirp ja Vasar" nr. 16, 21. apr. 1945.

Toodud kriitilised märkused ei vähenda Jüriöö kunstinäituse tähtsust. Antud olukorras oli ta täiesti uudne ja sisult progressiivne nähtus eesti kunstielus. Esmakordselt olid kunstnikud asunud ulatuslikumate ülesannete lahendamisele ajaloolise maali valdkonnas. Seni olid domineerinud maastik, natüürmort ja portree; nende asemele astusid rahva minevikku ning tänapäeva elu kajastavad toesed.

Erakordselt suurt tähtsust omas eesti kunstile tihe koostöö nõukogude vene kunstnike ning kunstiteadlastega sõja ajal. Esinedes mitmetel näitustel kõrvuti vene kunstnikega, õppisid eestlased paremini nägema oma vigu ning puudusi, õppisid uutmoodi mõistma kunsti ülesandeid. F. Sannamees märgib, et olles Moskvas Eesti kunstielu juhiks, puutus ta kokku selliste kunstnikega nagu M. Maniser, V. Muhhina, S. Lebedeva jt. "... Nad suhtusid eesti kunstnikesse heatahtlikult ja eesti kunstile hindavalt."[1]

Ka Jaroslavlis viibides olid eesti kunstnikud tihedas läbikäimises kunstnikega Leningradist, kes elasid Jaroslavlist 17 km eemal asuvas Nekrassovos.[2] Eestlaste

---

1) F. Sannamees, Eesti kunst leidis Nõukogude Liidus tunnustust, „Sirp ja Vasar", nr. 3, 28.okt. 1944.

2) Isiklikust vestlusest Ed. Einmaniga.

ateljeed külastasid prof. R. Frents, graafik S. Judovin jt. Eestlased tutvusid ka kohaliku kunstniku A. Šindõkovi loominguga tema ateljees.

Sellega veel ei piirdunud tutvumine nõukogude kunstieluga ning kunstialaste teadmiste täiendamine. 1943.a. sügisel võimaldati reale nooremale kunstnikule - K. Burmanile, M. Bormeistrile, E. Lepale ja E. Kollomile kvalifikatsiooni tõstmise eesmärgil õppimine Moskva Riiklikus Kunsti-Instituudis. Sm-d K. Burman ja M. Bormeister astusid maaliosakonda prof. A. Osmjorkini ateljeesse, teised graafika osakonda prof. Suvorovi ateljeesse. Hiljem pääsesid maaliosakonda õppima veel sm. Palm ja M. Pärt.[1]

Maaliosakonna dekaaniks oli tollal S. Gerassimov. Eesti kunstiõpilastesse suhtus ta väga heatahtlikult. Eksamite ajal anti nende käsutusse eriruum ja täiendavaid summasid modellide palkamiseks. Ka materiaalselt olid eesti kunstnikud kindlustatud saades valitsuselt küllaltki suurt stipendiumi, millel lisaks instituut maksis veel iga kuu 200 rbl.[1] Eestlased olid vabastatud teoreetilistest eksamitest ning tegelesid ainult erialaste ainetega.

---

1) M. Bormeister, Eesti noored kunstnikud Moskva Riiklikus Kunstiinstituudis, „Sirp ja Vasar", nr. 8, 24. veebr. 1945.

2) Isiklikust vestlusest M. Bormeistriga.

Uudne meie kunstnikele oli sealne õppemeetod, kus pearõhk asetati figuraalsele kompositsioonile. Üliõpilastele, kes olid valinud ajaloolise teema, tutvustas vastavat epohhi lektor-ajaloolane, samuti näidati filme, külastati muuseume. Noored eesti kunstnikud olid sattunud hoopis erinevasse keskkonda kui see oli omal ajal kodanlikes kunstiõppeasutustes. Kunstnike endi sõnade järgi tuli kasuks õppimine suurematesgruppides, kus üksteiselt õpiti. Tööle ergutas ka teatav võistluspinge.[1]

Neli eesti kunstnikku - E. Adamson-Eric, R. Sagrits, E. Vaino ja P. Luhtein viibisid 1943.a. suvel poolteist kuud õppeotstarbel kuulsate lakkmaali meistrite juures Palehhis. Algul koheldi neid ainult külalastena, kuid nähes kunstnike tõsist huvi asja vastu, tutvustati neid üksikasjaliselt tööprotsessiga.

Eesti kunstnikud pühendati kõige varjatumatesse "ametisaladustesse", milledest kõige keerukamaks osutus mitte maalimisprotsess ise, vaid eripintsli valmistamine.

Nagu nähtub E. Adamson-Ericu kirjutisest oli eestlastel tõsine kavatsus hakata viljelema lakkmaali.[2]

---

1) Isiklikust vestlusest M. Bormeistriga.

2) E. Adamson-Eric, Eesti kunstnike õpingud Paalehhis, „Rahva Hääl", nr. 40, 8. okt. 1943.

E. Sagrits lõi juba kohapeal mitu tööd nagu "Õisu järve rand", "Fantaasia" jt. Hiljem Jaroslavlis proovisid uut tehnikat enamus eesti kunstnikke. Tavaliselt valiti teemaks vanad eesti muistendid või ajaloolised sündmused. Nii kaunistas R. Sagrits kaks taldrikut maalidega "Kalevipoeg põrgu väravas" ja "Kalevipoeg jahil". P. Luhtein valmistas muude tööde kõrval kaks omapärast taim- ja loomornamendiga ilukarpi. B. Lukats lõi pildiga karbi "Kalevipoeg sädemete maal". Tänapäeva temaatikal teostas P. Luhtein laki "Saluut", mis valmis Punaarmee võidu puhul Kurski all.

Kui kunstnikud jõudsid tagasi Jaroslavli, saadeti Palehhi 17. sept. 1943.a. telegramm tänuavaldusega Palehhi kollektiivile.[1]

Kuid see uudne üritus lakkmaali viljelemise alal piirdus ainult mõningate katsetega sõja ajal ja vahetult peale sõda ning jäi siis soiku. Vastuse põhjustest võivad anda kõige paremini kunstnikud ise. Nii näiteks R. Sagritsa arvates on maalimine ja lakkmaal nii erinevad, et mõjustavad eksitavalt teineteist. Ka nõuab lakkmaal vastavat töökoda ja sisseseadet, mis meil puuduvad. Ka oleks üksikult ise toorvormide valmistamine väga aeganõudev.[2] A. Bach märgib, et ei saa üle võtta teise rahva kunsti. Kuigi kasutati eesti rahvuslikke motiive jäi lakkmaal meile põhiliselt

---

1) EN Kunstnike Liidu arhiivi 1943 - 1944, mapp nr. 6, dokument nr. 16.

2) Isiklikust vestlusest R. Sagritsaga.

võõraks. Muuhulgas rääkis A. Bach lakkmaali kasulikkusest kompositsiooni õppimise mõttes.[1]

Nagu ülalpool nägime, püüdsid eesti kunstnikud kõigiti täiendada oma kunstimeisterlikkust ja silmaringi. Lisaks olgu öeldud, et sõitudel Moskvasse külastati innukalt muuseume ning teatrietendusi, mis kunstnike eneste sõnade järgi omas suurt kasvatavat ja emotsionaalset mõju.

Kohapeal Jaroslavlis korraldati ettekannete õhtudi; nii esines A. Bach loenguga I. Repinist, N. Karotamm loenguga Balzaci suhtumisest kunsti jne. Kunstnike Liidul oli kavas teostada enesearendamist plaanikindlalt ja juhatuse koosolekul 14. juulil 1943.a. võeti vastu kaunis üksikasjaline plaan. Kavas olid ekskursioonid ja loengud Eesti ja teiste riikide meistrite loomingust, samuti ÜK(b)P ajaloo lühikursuse läbitöötamine.[2] Nähti ette ka vene keele õppimine jms. Plaanikindlast enesetäiendamisest siiski midagi suuremat välja ei tulnud ning piirduti peamiselt individuaalsete õppustega.

x x x

Eraldi tuleks peatuda kunstnike tegevusel seoses rindega ning sõjategevusega. Rindekunstnike joonistustes ja etüüdides peegelduvad lahnigud, puhkehetked ning võit-

---

1) Isiklikust vestlusest A. Bachiga.

2) EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943 - 1944, mapp nr. 8.

lejate kujud omavad nii kultuuriajaloolist kui kunstilist väärtust.

Jaroslavli kollektiivi liikmed külastasid sageli Eesti rahvuslikku väekoondist puhkepaikadel ning Velikije Luki, Narva ja Tartu rinnetel. Toon ühe konkreetse näite. Kui 1942.a. talvel vangistati Velikije Luki komandant, Eesti mõisnike järeltulija parun V. Sass, siis sõitsid kohale kunstnikud E. Okas ja Ed.Einman, et jäädvustada seda sündmust. E. Okas portreteeris vangistajaid - eesti punaväelasi ja ohvitsere, Ed. Einman maalis etüüde dzotist ning lahingumaastikku.[1] Mõningaid andmeid saadi võitlejate jutustusest ja major Lemming joonistas kunstnike töö hõlbustamiseks sündmuskoha plaani. Kogutud materjali põhjal valmiski selleteemaline suureformaadiline maal. Kuna teos on kaduma läinud, on selle kohta raske midagi öelda. E. Okase sonade järgi ei olnud töö maalitehniliselt õnnestunud, kuna teostamise aeg oli lühike ning puudusid vastavad kogemused.[2]

Peale üksikute väljasõitude moodustati Jaroslavli kollektiivis vastavalt EK(b)P KK sekretäri N. Karotamme soovitusele veel kaks kunstnike rindebrigaadi[3] koosseisus P. Aavik, M. Borneister, K. Burman, E. Lepp ja H. Vitsur

---

1) A. Hoidre, Märkmeid rindejoonistest, „Sirp ja Vasar", nr. 7, 25. nov. 1944.

2) Isiklikust vestlusest E. Okasega.

3) EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943 - 1944, mapp nr. 8.

E. Okas, J. Jensen, F. Randel. Liidu esimees saatis veel enne brigaadide väljasõitu telegrammi A. Veimerile palvega kaasa aidata, et brigaadidega ühineksid armees teenivad kunstnikud A. Hoidre, P. Reeveer, A. Koemets, V. Loik, A. Toomapoeg ja F. Leetvee.[1]

Kunstnike esimene brigaad jõudis sihtkohta, s.o. diviisi staapi Orehhovo küla juures, 30. mail. Kuna töötamiseks loa saamine võttis mitu päeva aega, tuli kunstnikel alguses piirduda ainult staabi lähema ümbruse joonistamisega. 9.juunil andis diviisi klubi ülem s. Humal kunstnikele kaaskirjad väeosade ülematele: P. Aavik suundus 921. polku, E.Lepp Tankitõrje diviisi jne.[2]

Viibides rindel kuni 2. juulini, teostasid kunstnikud vastavalt plaanidele arvukalt joonistusi ja visandeid. Enne ärasõitu korraldati klubi juures tööde ülevaatus. Divisi poliitülem sm Raadik märkis, et kajastuvad vähe võitlused Velikije Luki lähistel ja vähe on teoseid, mis kujutavad iseloomustavamaid momente väeosade igapäevases töös.

Ajalehes on säilunud märkus selle kohta, et eesti kunstnike rindebrigaadile korraldati kohtumine eesti nõukogude partisanidega, mille tulemusena valmis rida huvitavaid portreekavandeid.[3] Seoses 1. mai pühitsemisega korraldas ENSV Kunstidevalitsus rindejooniste näituse Leningradis.

---

1) EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943 - 1944, mapp nr. 6, dokument nr. 1.

2) 249. ELD kunstnike brigaadi lo iraamat.

3) Kunstikroonikat, "Rahva Hääl", nr. 17, 25.apr. 1944.

R. Sagritsa, Ed. Einmani, A. Hoidre ja E. Okase töödest. Kokku esitati 8 tööd, millest ükski ei valminud ateljees.[1]

Eraldi tuleb peatuda kunstnike - rindevõitlejate tööl, kes lahingute vahel ning puhkehetkeil vahetasid automaadi pliiatsi vastu. On säilunud täpne nimekiri kunstnikest, kes veel 1943.a. juunikuus viibisid armees. Need olid A. Hoidre, P. Reeveer, A. Pihelga, F. Valdvere, O. Raunam, A. Toomapoeg, K. Pehmaa, F. Leetvee, A. Koemets, V. Loik, K. Nagel, A. Mõlder, H. Tertsius, H. Varjun, S. Lill, N. Jasnetski ja A. Mildeberg.[2] Enamus neist täitsid juhuslikke ülesandeid polgus, osa töötas kunstnikena diviisi staabi juures.

Sõjaolukorras oli suuremaid kunstilisi ülesandeid muidugi raske täita, kuid oskuslikult valmistatud joonis või tabav karikatuur innustas punaarmeelasi nii igapäevases töös kui lahingülesannete täitmisel. Eesti Laskurkorpuse väeosade klubid ja ka üksikud roodud andsid välja plakateid, punkriajalehti ja seinalehti, sageli maitseka ja puhta kujundusega. Kunstiliselt roodude seinalehed midagi erilist ei paku, kuna enamus karikatuure on kopeeritud keskajalehtedest. On ka sõdurite joonistusi, mis on kunstiliselt kaunis abitud. Siiski peab märkima rooduseinalehtede hooli-

---

1) N. Andresen, Rindejooniste näitus Leningradis, „Rahva Hääl", nr. 21, 19. mai 1944.

2) EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943 - 1944

kat üldkujundust, ka on enamik pealkirju ja vinjette tehtud maitsekalt. Esile võiks tõsta 669. üksiku sidepataljoni staabiroodu seinalehte "Aktivist", mille toimetajaks oli E. Tõnurist ja illustraatoriks sm. Arula[1], samuti üksiku kuulipildurite pataljoni 2. roodu seinalehte 1942.aastast seal esinevate karikatuuridega.[2]

Omaette ülesandeks oli rindekunstnikele võitlejate--ordenikandjate portreteerimine mitmesuguste autahvlite ja albumite jaoks. Sageli tuli seda teha rasketes tingimustes ning väga lühikese ajaga.[3] Häid saavutusi sel alal on V.Loigul, A. Mildebergil, P. Reeveerel, K. Puustil jt. S. Lill näiteks portreeris kahe aasta jooksul ligi 300 võitlejat, tema tööd anti väärtusliku materjalina üle Riiklikule Ajaloomuuseumile.[4] V. Loik teostas rida pliiatsijoonistusi, milledest paistab silma polkovnik J. Lombaku portree; kunstnik on loonud targa ja kaaluka vanema sõjamehe üldistatud kuju. See joonistus on ka peenema teostusega kui teised

---

1) ENSV TAAM, F. 121, nim. 1, sü. 25

2) ENSV TAAM, "D" fond, F. 121, nim. 1, sü. 21, lk. 16, 17, 34, 35.

3) Isiklikust vestlusest V. Loiguga.

4) „Sirp ja Vasar", nr. 10, 10. märts 1945.

samalaadsed tööd. Hoogsa ja elurõõmsa mulje jätab V. Loigu värviline pliiatsijoonistus "Trummilööja". Sõjateemadel maalis rea plakateid ja pannoosid A. Tambi, kuna P. Raukasel valmis mitu pisemat nikerdustööd.[1]

Väeosades korraldati vahetevahel ka näitusi. Nii toimus 27 kuni 31. märtsini 1942.a. väeosa klubis karikatuuride näitus loosungi all: "Karikatuuriga fašismi hävitama!" Näitusel pandi välja J. Jenseni, Redo-Randeli ja teiste töid.[2] Rindelehele "Punaväelane" tegi pidevat kaastööd linoollõike tehnikas karikatuuride näol L. Remmelgas, samuti jõudsid võitlejateni arvukad J. Jenseni karikatuurid "Rahva Hääles". 1943.a. kevad-suvel organiseeriti 7. Eesti Laskurdiviisi väeosa klubis isetegevulik kunstinäitus, asukohaga Kalinini oblasti ühe kolhoosi küünis. Näitusel olid välja pandud A. Pihelga, A. Mildebergi, H. Leberechti, F. Valdvere jt. joonistused, samuti võitlejate valmistatud kunstipärased portsigarid, pussid, sigaretipitsid jne.

1944.a. augustis, Kingissepa lähistel tekkis korpuse

---

1) A. Karu, Kunstiline töö eesti N väeosas, „Rahva Hääl", nr. 36, 10. sept. 1943.

2) O. Pärn, Karikatuuride näitus klubis, „Punaväelane", nr. 219, 7. apr. 1942.

3) Isiklikust vestlusest A. Mildebergiga.

juhatusel mõte valmistada illustreeritud album korpuse võitlustest.[1] Sel otstarbel loodi ajalookomisjon, kes valmistas ette albumi sõnalise faktilise materjali osa. Ülesande täitmisel ei saadud muidugi läbi ilma kunstniketa.

7. Eesti Laskurdiviisi album "Võitluse tee"[2] valmis pidevas rännakuolukorras, tema lõplik viimistlemine toimus aga pärast Tallinna vabastamist. Album kujutab endast mahukat nahkköidet (teostas H. Epner) hulgaliste illustratsioonidega A. Pihelgalt, F. Valdverelt, A. Mildebergilt. Üldkujunduse ja vinjetid teostas K. Puust.[3] Album jätab kunstilise kujunduse poolest väga hea mulje. Eriti maitsekalt ja tagasihoidlikes, kuid ilmekates toonides on teostatud päisliistud ja vinjetid, näiteks lk. 10. Peale portreede leiame albumist hulgaliselt akvarelle, tušši- ja pliiatsijoonistusi korpuse võitlustest. Primitiivselt ja kohmakalt käsitletud pealetungi motiivide (A. Pihelga "Esimesi lahinguid Velikije Luki all", 1943, akvarell, lk. 13) kõrval esineb huvitavaid ja meeleolukaid töid. Eriti paistab silma F. Valdmere " "Fritsude" viimseid päevi Velikije Lukis", tušši joonistus lk. 52. Joonistus on selge ja lakoonilise kompositsiooniga. Paremalt sammuvad tumeda massina ülestõstetud kätega, natuke karikatuurselt kujutatud saks-

---

1) Isiklikust vestlusest A. Mildebergiga.

2) ENSV TAAM, f. nr. 121, aastad 1942-43, nim. 2, toimik 19.

3) Isiklikust vestlusest A. Mildebergiga.

lased. Üksikud heledates kasukates punaväelased blokeerivad neid. Ainsa detailina esineb tagaplaanil ähmane purustatud m müür. Omapärane on joonistuse tehniline teostus, mis aitab kaasa pingelise meeleolu loomisele sajuse ilma kujutamise teel. Samalt kunstnikult on albumis veel tuššijoonistus "Täienduse saabumine Šubino külla 5. I 1943" (lk. 97), mille maastikulise osa kujutamisel on tunda andeka kunstniku k kätt.

Punaarmee võitlejate kunstiarmastusest ning ilutundest annavad tunnistust allüksuste hoonete kaunistamine pühadeks. 1942.a. maipühadeks ehitasid sm. Rahe allüksuse võitlejad Kotkas, Jänes ja Päärt Hermanni torni maketi. Sidelaste kunstnik L. Raidma valmistas efektse eesti mustri, sm. Annuk meisterdas mullast ja kividest Hitleri karikatuuri jne. jne.[1]

Ülalpool toodud näidetest näeme, mil moel kunstnikud rindevõitlejad aitasid kaasa punaväelaste kasvatamisele, nende võitlusvõime tõstmisele ning selle kaudu ühise võidu saavutamisele.

x

---

1) L. Remmelgas, Maieelsed kaunistustööd - kunstilise isetegevuse suursaavutused, „Punaväelane nr". 240, 30. aprillil 1942.

1944.a. algul kujuneb olukord selliseks, et kavatsetakse korraldada iseseisev Eesti kunsti näitus Suure Isamaasõja perioodist. Ettevalmistuste käigus korraldati 8.märtsil Moskvas NSVL Kunstnike Liidus näitus-arutelu. On avaldatud fragmente koosolekul esitatud sõnavõttudest. Võrreldes varasemate arutlustega paistab silma kriitiliste märkuste rohkus. Pikema ülevaatega esines Üleliidulise Kunstikomitee Kujutava Kunsti Valitsuse graafikaosakonna juhataja M. Holodovskaja. Käsitledes lähemalt B. Lukatsi, E.Kollomi ja E. Lepa loomingut, peatus ta ka eesti graafikat üldiselt iseloomustavate joonte juures, tõstes esile teravat must-valge mängu, milles peaaegu täiesti puuduvad vahepealsed toonid. Samuti märgiti, et laialt levinud linoollõige ei ole eesti kunstile iseloomulik ning on tingitud evakuatsiooniolukorrast. D. Šmarinov kriipsutas alla teatavat jämedakoelisust eesti graafikas, kuid tõstis esile kunstnike suurt armastust raamatukujunduse ja kirja vastu. Tõsine on etteheide eesti kunstnikele selles osas, et tänapäeva teemade käsitlemisel kaob sisemine veendumus, mitte eriti avaralt ei kujutata riigikaitse paatost ning tänapäeva hiigelsündmusi.[1]

Kiire sündmuste areng rindel tingis olukorra, et ei olnud enam otstarbekas korraldada näitust Moskvas ning

---

1) Arutlusõhtu Eesti graafika näituse puhul Moskvas, „Sõjasarv" V, M., 1944, lk. 140.

novembris algul avati kavatsetud näitus juba vabastatud Tallinnas.

17. augustil toimus EN Kunstnike Liidu korraline üldkoosolek. Seoses Eesti kiire vabastamisega otsustati koosolekul juhatuse asukoht Jaroslavlist üle viia Leningradi. Samal koosolekul võeti vastu

"Läkitus kunstnikele okupeeritud Eestis!

... Hoidke kõrvale küüditamisest! Päästke endid ja päästke hävingu eest meie kunsti- ja kultuurivarad!

EN Kunstnike Liidu üldkoosoleku
volitusel P. Aavik, R. Sagrits,
F. Sannamees, A. Bach.

Moskvas, 17. aug. 44".[1]

ENSV Kunstnike Liit tegi ettevalmistusi Eestisse minekuks. 1944.a. kevad-suvel viibis grupp eesti kunstnikke Leningradis (E. Okas, A. Alas ja P. Aavik), kus valmistati agiteerivaid lendlehti. Hiljem jagati kunstnikud kahte suurde gruppi, kes teineteisest lahus koos sõjaväega Eestisse pidid minema. Lõunagrupi juhiks määrati P. Aavik, temaga koos pidid Võru kaudu Tartu minema veel E. Okas, A. Hoidre, A. Bach, et seal kohe kunstielu taastama hakata. Teine grupp pidi samalaadsete ülesannetega Tallinna saabuma.[2]

---

1) „Rahva Hääl", nr. 46, 23. aug. 1944.

2) Isiklikust vestlusest A. Bachi ja P. Aavikuga.

1944.a. sügisest algaski eesti tagalakunstnike ümberasumine sakslastest vabastatud Eesti NSV territooriumile. Alates sellest momendist muutus Eesti kunstielu palju komplitseeritumaks, nii EN Kunstnike Liidu kui iga üksiku kunstniku ette kerkisid uued ülesanded. Paljude muude probleemide kõrvale kerkis küsimus kunstikaadrite laiemate hulkade ümberkasvatamisest, kes kas osaliselt või täielikult olid fašistliku propaganda mõju all.

Kokkuvõttes võib öelda, et Suure Isamaasõja perioodil arenes eesti kunst laiuti. On tuntud ütlus, et "kui relvad räägivad, siis muusad vaikivad". Kuid Suur Isamaasõda oli oma iseloomult rahvalik ja kuna kunsti üheks ülesandeks on teenida rahvast, siis näeme, et kunstielu sõja ajal ei soikunud. Vastupidi, eriti eesti kunstielus olenevalt eelnevast ajaloolisest arengust tekkisid suured muudatused, mida tuleb kindlasti positiivselt hinnata.

Vestlustest kunstnikega selgus, et Jaroslavli periood oli kunstnike elus ajaks, mil nad said end täielikult pühendada loomingule; tänu just sellele, et kunstnikud olid sõja aja kohta materiaalselt hästi kindlustatud. Hästi mõjus loomingule ka pidev ning süsteemikindel töö, mis toimus vastavalt EN Kunstnike Liidu poolt kinnitatud tööplaanidele. Kahtlemata omas viljastavat mõju asjaolu, et kunstnikud, kes kodanlikus Eestis elas üsna kitsastes oludes, sattus nüüd suure ja avara kultuuri juurde - unustamatu mulje jättis kunstnikule iga teatrietendus Moskva Suures Teatris ning avarad muuseumisaalid. Sõda oma raskuste ja

kangelastegudega lähendas kunstnikke rahva igapäevase eluga ning pani sügavalt järele mõtlema oluliste kunsti- ja eluprobleemide üle. R. Sagrits mainis , et kodanlikul ajal tavaliselt ei mõeldud kunsti ühiskondliku iseloomu üle, kuid tagalas omandas kunst nagu mõtte ja eesmärgi ning pinev sõjaolukord omakorda mõjus innustavalt loomingulisele tegevusele.[1]

Tagalas viibinud kunstnikud tõid palju uut ja värsket eesti kunsti nii temaatika kui tehnilise töötluse alal. Tekkis ulatuslik eesti ajaloomaal ja ajalooaineline skulptuur, mis võimaldasid kunstnikel kõige paremini seostada eestlaste võitlust minevikus tema ajalooliste ülesannetega tänapäeval. Kuid kunstiväärtuselt ei olnud enamus tol ajal loodud ajaloomaale küpsed. M. Bormeistri sõnade järgi:„Ajalooline maal veel ootab tegijat, niisugune maal, mis omandaks ka emotsionaalse mõju ja jõu".[2]

Kõigil kunstialadel hakati rohkem kui varem viljelema figuraalset kompositsioonimaali ning üldse inimeste kujutamist töö ja tegevuse juures. Rääkides Isamaasõja perioodi tähtsusest eesti kunstis, kirjutas E. Adamson-Eric: "Kui vaatleme kõigepealt eesti maalikunsti viie viimase aasta jooksul, siis peame ... tunnistama, et nad on olnud

---

1) Isiklikust vestlusest R. Sagritsaga.

2) Isiklikust vestlusest M. Bormeistriga.

pöördelisemad kui kõik eelmised murranguaastad kogu eesti kunstiloo arengus. Võibolla paljudel juhtudel puuduvad tekkinud muudatuse välised tunnused, kuid see on tingitud sellest, et toimunud muudatused on sisulises, nii öelda kunsti tuuma osas kõige olulisemad ja mitte formaalset laadi nagu paljudel varematel perioodidel."[1]

Oma loomingus on tagalakunstnikud elulähedasemad kui kodanliku Eesti meistrid. Sageli pole kunstnik mitte ainult kõrvalseisja, vaid sündmustest osavõtja - seetõttu on ta teosed siirad ning ta on osanud tabada kõige olulisemat. Öeldu on kehtiv näiteks E. Okase kohta. Ikka rohkem haarab eesti kunstnikke tavaline võitleja või tagalatöötaja lihtne kuju. (Ed. Einmani loomingus). Seda võib öelda ka kunstnike rindejooniste kohta, mis on esmakordne nähtus eesti kunstis; need joonised omavad suurt kultuuriajaloolist tähtsust.

Suure Isamaasõja ajal sai alguse kunstnike kollektiivne töö teose kallal. Nii valmis E. Vaino ja R. Sagritsa koostööna maal "Jüriöö" lahing 1343.a." jt. Uudne oli ka ühe kunstniku joonise "materjali viimine" teise poolt (E. Kollomi gravüürid). Niisugune meetod on eriti tähtis kunsti laiemal propageerimisel.

Suure Isamaasõja periood oli täiesti iseseisvaks ja tähtsaks etapiks eesti kujutava kunsti arengus. Sõja-

---

1) E. Adamson-Eric, Nõukogude Eesti kujutava kunsti saavutused ja perspektiivid, „Sirp ja Vasar," nr. 29, 20.juuli 1945.

aja saavutused olid nn. eelduseks ja üleminekuks pealesõjaaegsele ning 50-ndate aastate eesti kunstile nagu me teda võime näha tänapäeval.

II peatükk

EESTI KUNSTNIKE LOOMING SUURE ISAMAASÕJA PERIOODIL TAGALAS

Suure Isamaasõja ajal jätkus nõukogude kunstnike loominguline tegevus kõigis liiduvabariikides. Tagalatingimustes jätkasid nõukogude kunsti edasiarendamist ka evakueerunud eesti kunstnikud. 1940-41 aastad olid küllaltki lühike periood, et lahendada kõik eesti nõukogude kunsti loomisega seosesolevad küsimused. Seda otsustavamaks kujunes sõjaperiood nii eesti nõukogudekunsti arengule üldse kui ka üksikute kunstnike loomingule. Kuigi antud periood oli ajaliselt lühike, omas ta igale kunstnikule teatavat tähtsust olenevalt juba saavutatud meisterlikkuse tasemest. Osa vanema põlve kunstnikke esinesid näitustel ja olid üldsusele tuntud enne 1940.a. (F. Sannamees, E. Adamson-Eric, A. Bach, R. Sagrits, A. Kaasik jt.), osa kunstnikke alles lõpetasid õpingud kunsti alal 30-ndate aastate lõpul ja 40-ndate aastate algul (E. Okas, Ed. Einman jt.) ning olid tuntud vaid väheste töödega.

Tagalaperioodil kerkis esile rida kunstihuvilis, kes alles sõja ajal hakkasid loominguliselt iseseisvalt tegutsema. Seepärast on arusaadav, et Isamaasõda omas erinevat mõju nii erineva generatsiooni kunstnikele kui ka iga kunstniku loominule individuaalselt. Suhteliselt kergem oli koige nooremate kunstnike loomingutee. Olles vabad kodanliku perioodi eelarvamustest omandasid nad kergemini sotsialistliku realismi meetodi. Seoses sellega kulges nende loominguline tegevus algusest peale õiges suunas. (E. Okas, A. Hoidre jt.).

F. S a n n a m e e s (s. 1895.a.)

Kunstilise erihariduse omandas F. Sannamees Tartu Kõrgemas Kunstikoolis "Pallases". Kodanlikul ajal oli ta tuntud ja populaarne portretist. Oskuslikult kasutades mitmesuguste materjalide väljendusvõimalusi (puu, pronks, marmor, graniit), lõi skulptor arvukalt portreid Eesti kultuuritegelastest, näiteks Ed. Vildest, A. Tammsaarest, A. Kitzbergist jt., kuid ka mitmeid kodanlase esindajate portreid.

1941.a. juunis evakueerus F. Sannamees Nõukogude Liitu. Alates 1942.a. töötas skulptor Moskvas. Tänu tema organiseerimisele kogunesid Moskvasse ka teised tagalas viibivad eesti skuoptorid ning alustasid

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

F. Sannamehe eestvõttel normaalset loomingulist tegevust. Kunstikomitee tellimistööna valmisid F. Sannamehel "Naispartisan", "Meespartisan" ja figuraalkompositsioon "Kodumaa kaitsele". Samuti katsetas ta V.I. Lenini ja J.V. Stalini 2,5-kordses elusuuruses büstidega. Ülalmainitud töödest on "Kodumaa kaitsele" skulptori esimene töö sõja ajal. Teos kujutab endast neljafiguurilist kompositsiooni, kus sõjamees jätab hüvasti oma perekonnaga. Seda tööd ei saa pidada õnnestunuks. Lahkumisstseen on kujutatud ebausutavalt, figuurid ei ole kompositsiooniliselt omavahel seotud. Kunstnik on arvatavasti püüdnud näidata konkreetset olukorda, kuid liigselt üldistades on ta sattunud sümbolismi ilma konkreetse sisuta, mis kunstiteose vaataja külmaks jätab.

F. Sannamees esines ka Jüriöö ülestõusu aastapäevale pühendatud näitusel. Siin pani ta välja teosed "Madrus granaadiga", eskiisi "Neli eestlaste juhti", "Jüriöö vabadusvõitleja", Arnold Mere portree ja kaks partisani portreed. Nende hulgast äratas tähelepanu "Jüriöö vabadusvõitleja", mis oma hoogsuse ja dünamismiga jätab väga emotsionaalse mulje.

F. Sannamehe loomingulise võiduks ning saavutuseks eesti skulptuuris üldse võib pidada sõja ajal loodud "Täägilööki". Skulptuur kujutab jooksul peatunud nõukogude sõdurit löögiks ülestõstetud täägiga pea kohal. Skulptuur on väga väljendusrikas ja ekspressiivne. Kogu teosest õhkub

loomulikkust ja dünamismi, mida kunstnik toonitab voltide rütmika asetusega ja poosiga. Figuuri liikuvust rõhutab veel kontrast jalgade ja käte asendi vahel: staatilises olekus käed on juba peatunud löögi andmiseks, jalad aga jätavad veel hoogsa edasiliikumise mulje. Ka figuuri pea ei asetu liikumissuunas, vaid on ära pööratud, arvatavasti löögiobjektile. Kogu skulptuuri hoogsust aitab toonitada intensiivsest liikumisest tahapoole kaldunud granaadid sõduri vööl.

On avaldatud arvamust, et selles töös on hoogsust ja pinget liigagi palju ning et see jätvat tahaplaanile psühholoogilise ilmekuse.[1] Tööst säilinud fotode järgi on raske kindlaks määrata skulptuuri psühholoogilise väljendusrikkuse astet. Kuid oma uudse temaatika ja selle dünaamilise lahenduse poolest tõuseb kõne all olev töö esile teiste Isamaasõja ajal teostatud eesti skulptuuride seast ning kindlasti ka F. Sannamehe kogu varasemast loomingust.

Nii näeme, et Suure Isamaasõja ajal, erinevalt oma eelneva perioodi loomingust, võttis skulptor kunstis aktiivselt võitleva seisukoha. Ta lõi mitmeid figuraalkompositsioone ja portreid, mis haaravalt kajastavad

---

1) A. Hoidre, Punaarmee kunstinäitus, „Sirp ja Vasar", nr. 8 24. veebr. 1945.

ajaloolisi sündmusi ja nõukogude inimeste kangelaslikku tänapäeva.

A. B a c h (s. 1901.a.).

Kunstilise eriharidusse omandas A. Bach "Pallases", mille lõpetas 1935.a. graafikuna. Kuni 1940.a., mil toimus murrang kunstniku loomingus, olid realistlikud tendentsid A. Bachi töödes kaunis nõrgad.

Kui algas sõda, oli A. Bach üks esimesi kunstnikke, kes evakueerus Nõukogude Liidu tagalasse. Eestist ärasõit toimus 3. juulil Tartu kaudu. Järgnevalt elas ja töötas A. Bach koos teiste evakueerunud eestlastega kolhoosides Tatari ANSV-s ja Pavlovgradi rajoonis. 1942.a. jaanuaris sai A. Bach nagu mitmed teisedki eesti kunstnikud Eesti NSV valitsuselt kutse sõita Jaroslavli, kuhu ta jõudiski sama aasta aprillis.[1]

Jaroslavli eesti kunstnike kollektiivi liimena täitis A. Bach pidevalt vastutusrikkaid organisatoorset laadi ülesandeid. Kuuludes EN Kunstnike Liidu orgbüroosse ja hiljem juhatusse, viibis ta mitmeid kordi Eesti Laskurkorpuses, et välja selgitada seal teenivaid kunstnikke ning neid kaasa tõmmata loomingulisele tegevusele jms.

---

1) Isiklikust vestlusest A. Bachiga.

Kogu tagalasviibimise vältel tegeles A. Bach loomingu kõrval aktiivselt kõigi EN Kunstnike Liitu puudutavate jooksvate küsimuste lahendamisega.

1942.a. novembris esineb kunstnik nelja küpse tööga Suurele Isamaasõjale pühendatud näitusel. Sügavat patriotismist ja vihkamistundest vaenlase vastu on tekkinud teosed nagu "Pioneer partisanidele teed näitamas", "Partisanid hävitavad vaenlase transporti" jt. Psühholoogiliselt õnnestunuks tuleb lugeda linoollõidetehnikas teostatud "Partisani". Partisan on kujutatud massiivse figuurina keset lumiseid puid. Võimas ja mehine kuju vaatab mõtlikult kaugusse. Tundub, et partisani varjul peitub tõsise töömehe hing, kes ajutiselt on vägivaldselt eemale kistud armastatud tegevusest. Figuuri energiat ja võidutahet väljendab ka jõuline, kuid rahulik käeasend automaadil ning rahulik rusikapigistus.

A. Bach joonistas sõja ajal rea sõjameeste, kunstitegelaste jt. portreid. Mainida võiks R. Sagritsa, E.Kapi, kindral L. Pärna portreid ja "Medõde" ning "Pioneeri". Omamoodi huvitav on 1943.a. teostatud "Naispartisan", mis kujutab eesti naist Jüriöö ülestõusu ajast. Näoosa on peene töötlusega ning jätab pehme mulje. Emotsionaalselt ega psühholoogiliselt ei ole aga kunstnik põhjendanud, et see puht-etnograafiline nägu peaks kindlasti kuuluma just partisanile.

Kahe tööga esines A. Bach Jaroslavli oblasti kunstinäitusel 1943.a. algul, nimelt joonistusega "Kohtumine" ja "Põetaja" (tušš).

Jüriöö ülestõusule pühendatud näitusel esineb A. Bach kahe suurema kompositsiooniga "Rahvaloendus" (tušš) ja "Raskelt haavatud, kuid jälle ülestõusnud eestlane" (sangviin). Neist esimene on üles ehitatud kontrastiprintsiibile - kullilõõgavate rüütel mustas on vastandatud eesti naise rahulikule ja põlglikule kujule heledates toonides. Jüriöö näitusel eksponeeriti veel kaks A. Bachi graafilist lehte "Saksa feodaali mõisa hävitamine" (süsi) ja "Eestlaste juhid" (sangviin ja pliiats).

Muu loomingulise töö kõrval kujundas kunstnik ajakirja "Sõjasarv" teise numbri.

Võrreldes varasema loominguga torkab A. Bachi loomingus silma üleminek linoollõiketehnikale ja joonistusele. See oli tingitud sõjaolukorrast, kuna Jaroslavlis polnud võimalik saada ofortpressi. Vaieldamatu on progress kunstniku loomingus võrreldes sõjaeelse ajaga. Eranditult kõik tagalaperioodi tööd on teostatud rangelt realistlikus laadis. Igas teoses tunneme kunstniku omapoolset aktiivset suhtumist ümbritsevatesse elunähtustesse.

A. K a a s i k (s. 1908.a.)

A. Kaasik lõpetas 1931.a. Riigi Kunsttööstuskooli skulptuuri alal F. Sannamehe õpilasena. Kunstniku varasem looming on kaunis vastuoluline. Ühelt poolt püüdis skulptor näidata inimese vaimset palet, millest tunnistavad sellised tööd nagu "Vanamehe pea" ja Bornhöhe portree. Teiselt poolt esineb A. Kaasiku loomingus kõikumisi "ismide" suunas.[1] Vastuoluline on ka 1934.a. loodud skulptuur "Kalevipoeg ja Saarepiiga". Kunstnik on tahtnud näidata kontrasti mehe ürgse jõu ja naise hapruse vahel, kuid sattus liialdusse ning teos muutus groteskiks.[2]

Suure Isamaasõja puhkedes mobiliseeriti A. Kaasik. Kuni 1942.a. maini viibis kunstnik tööpataljonis Udmurdi ANSV-s, Komparka rajoonis. Suure soojusega meenutab A. Kaasik sealset pataljonikülemat sm. Gasparjani, kes igati soodustas kultuurilisi üritusi. Töö vaheaegadel katsetas A. Kaasik siin V.I. Lenini ja J.V. Stalini kaksikbareljeefi modelleerimisega.[3]

Kui hakati moodustama ENSV kunstiansambleid, siis kutsuti ka A. Kaasik Jaroslavli. Kuuludes E. Ernesaksa juhatusel oleva koori koosseisu, tegi ta kaasa kõik koori

---

1) L. Soonpää, Aleksander Kaasik, „Sirp ja Vasar," nr. 18, 6. mai 1955.

2) Samas.

3) Isiklikust vestlusest A. Kaasikuga.

kontsertreisid kuni 1942.a. sügiseni, mil järjekordne kontserteis viis koori Moskvasse. A. Kaasik jäigi kuni sõja lõpuni Moskvasse ning eesti skulptorite väikese kollektiivi liikmena hakkas tegutsema loomingulisel alal.

Algul katsetab skulptor mõnede portreedega, näiteks B. Kumm, Ltn. Kariste, P. Pinna, A. Bach jt.

Tutvumine nõukogude meistrite loomingumeetodiga aitab A. Kaasikul vabaneda formalismi mõjudest. Jüriöö näitusel esineb kunstnik juba kolme, täiesti realistliku skulptuuriga: "Eesti naistasuja 1343.a.", "Balti laevastiklased-miinipidurid ja bareljeef "Lahing Tallinna all." Näituse arutelul tõsteti esile tema "Eesti naistasujat 1343.a." Teos on tulvil sisemist pinget, mis väljendub naise pilgus, jõulises õlgade pöördes ja vibu hoidvates kätes. Hästi on kunstnik osanud edasi anda naise näos peegelduvat viha, mis ei ole mitte hetkeline purse, vaid pigem summutatud, igavene. Hästi on modelleeritud figuuri pea, kus näo karmus ja mehisus on kontrastis juuste naiseliku pehmusega. Halvemini on õnnestunud skulptuuri alumine osa, mis jätab staatilise ja tingliku mulje. Kuid teose üldist emotsionaalset mõju see oluliselt ei vähenda. Kõnesolevat tööd võib õigusega pidada üheks tugevamaks Jüriöö näituse skulptuuride seas.

Vähem õnnestunud on skulptuur "Balti laevastiklased-miinipildurid", kus kahe figuuri kompositsiooniline seos on kunstlik. Sõja ajal on teostatud veel lüürilise ilmega skulptuur "Vihusiduja".

Kunstnik ise märgib Moskva perioodi kohta, et tutvumine nii suure kunstikeskusega ja lähem kokkupuutumine heade meistrite realistliku loominguga (V. Muhhina, Z.Lebedeva, N. Tomski jt.) soodustas realistliku meisterlikkuse arengut. Nende õpingute esimest vilja näeme juba sõja aja loomingus.

E. Roos (s. 1908.a.).

Kunstiõpinguid alustas E. Roos maalikunstnik A. Laikmaa juures, hiljem skulptor J. Koorti ateljees. Kunstikooli "Pallase" lõpetas skulptor 1939.a. A. Starkopfi õpilasena.

E. Roosi elukäik sarnaneb paljudele teistele. 27. juulil mobilisatsioon, siis viibimine tööpataljonis. Kui hakati moodustama eesti diviisi, siis vabanes kunstnik sõjaväeteenistusest ning siirdus 1942.a. veebruaris Tšeljabinskisse ja sealt Jaroslavli. Oma erialal ei õnnestunud E.Roosil Jaroslavlis tööle hakata, küll aga katsetas kunstnik joonistamisega. Koos Ed. Einmaniga sooritas ta reisi Tšebarkuli laagrisse, kus joonistas võitlejaid jms. Kahjuks on need joonistused kaduma läinud. 1942.a. kevadel kolib E. Roos lõplikult Moskvasse, kus F. Sannamees juba ees oli.[1]

1) Isiklikust vestlusest E. Roosiga.

Siin lülitub kunstnik plaanipärasesse loomingulisse töösse. Vastavalt lepingule Kunstikomiteega valmis E. Roosil kaks kavandit Isamaasõja näituseks: "Granaadiheitja" ja "Ratsanik". Teise kavandi põhjal valmiski skulptuurikompositsioon "Partisanid okupeeritud Eestis" (toneeritud kips), teos pandi välja ka Isamaasõja näitusel. Kunstnik on kujutanud partisani hobusel, millega moodustab ühtse terviku naisfiguur ettepoole suunatud käega. Portreeliselt on skulptuur vähemõnnestunud ja tundub, et töö ei põhine kunstniku elulistel muljetel. Kuigi skulptuuritehniliselt on töö laitmatu, ei kutsu see vaatajas esile emotsionaalseid tundeid. Ühelt poolt jätab skulptuur tingliku ja skemaatilise mulje, teisest küljest ei anna teos ka sümboolse ilmega töö mõõtu välja.

Paremini on õnnestunud E. Roosi büstid "Pioneer" ja "Nooremleitnant Kariste". Väga graatsiline on skulptuurigrupp "Noorus", millel on kujutatud pikajalgne hobusevarss tütarlapsega. Skulptuur on teostatud 1943.a. mälu järgi 1941.a. ideekavandite võistlusele esitatud töö põhjal.[1]

Jüriöö näitusel esines noor skulptor kolme tööga: "Granaadiheitja", "Isa ja poeg - rahvatasujad", bareljeef "Jüriöö ülestõus". Neist esimene kujutab ühele põlvele laskunud, viskeks hoogu võtvat sõdurit. Skulptuur sai Moskvas hea arvustuse osaliseks. Kunstniku enese arvates oli tal tollal sarnase töö tegemiseks veel vähe kogemusi, kuid kui aeg lubab, tahab ta sama teema juurde kunagi tagasi

1) Isiklikust vestlusest E. Roosiga.

tulla.[1]

Suurvormis on teostatud teine E. Roosi silmapaistvam töö sõja ajal "Isa ja poeg - rahvatasujad". Skulptuuril on sümboolne ilme, nimelt on skulptuurigrupi aluseks või postamendiks raudrüüs püütli lamav keha, millel kõrguvad isa ja poja tihedalt liitunud figuurid. Kunstnikul on skulptuurilistõ vahenditega hästi õnnestunud edasi anda teose mõtet. Poisi figuur nagu kordaks isa figuuri rütmi. Võitlus-võimelise mehise näo karmust ja samal ajal hellitavat suhtumist pojasse aitab toonitada käte kontrastne kujutamine - üks energiliselt pinges, teine käsi pehmelt ja kaitsvalt lebamas poja õlal.

Kokkuvõttes võib öelda, et just tagalaperioodil kujunes välja E. Roosi kui iseseisva kunstniku loominguline pale. Paljus olid tema loomingulised otsingud kergemad kui mõnel teisel kunstnikul. Kunstniku enese sõnade järgi oli ta A. Laikmaa õpilasena alati pooldanud realistlikku loomismeetodit." Kuid ei saa väita, et sõja aja mõjul oleks kunstnik eelistama hakanud eranditult suurvormi skulptuuris. E. Roos ise arvab, et ta pole end veel praegugi lõplikult välja kujundanud ning kõigub visandliku ja suurema vormi vahel.

---

1) Isiklikust vestlusest E. Roosiga.

P. L u h t e i n (s. 1909.a.)

Sõja puhkedes mobiliseeriti P. Luhtein üldises korras ning kuni 1942.a. märtsini viibis tööpataljonis. Saanud vabastuse sõjaväeteenistusest sõitis P. Luhtein 1942.a. aprillis koos R. Sagritsa ja B. Lukatsiga Kamõšlovi. Siin avanes kunstnikul esmakordselt sõja ajal võimalus tegeleda kunstiga. Sellel reisil valminud umbes 30 joonistust on aga kaduma läinud.[1]

15. mail jõudis P. Luhtein Jaroslavli ning lülitus eesti kunstnike väikese kollektiivi igapäevasesse ellu. Esimese loomingulise tööna valmis kunstnikul sooreformaadiline linoolgravüür "Tartu lahing 1224.a." Selle töö saatis kunstnik üleliidulis le kunstinäitusele 1943.a. algul, mis oli pühendatud Punaarmee aastapäevale.

Suure Isamaasõja näitusel esines P. Luhtein õige arvukate töödega. Neist kaks - kahevärviline linoolgravüür "Kaitsevöö ehitamine Tallinna all" ja monotüüpia "Lahing Lasnamäel" omandati hiljem Tretjakovi galerii poolt. Samal näitusel oli välja pandud ka P. Luhteina käsikirjalist raamatut: J. Barbaruse "Eesti tules" ja J. Semperi "Ei vaikida saa" ning katkend "Kalevipoja" 17. loost.

Jüriöö näituseks valmistus kunstnik erilise hoolega.

---

1) Isiklikust vestlusest P. Luhteinaga.

Pingelise töö tulemusena valmiski 5 linoollõiget ajaloolistel teemadel, käsikirjaline "Jüriöö kroonika" ja album. Linoollõigete hulgast on parim "Linnuse ehitamine". Kogu lehte läbib optimistlik värviheledus. Huvitavalt on leitud kompositsioon, mille tõttu ehitus kerkib esile ümbritsevast maastikust ja kogu graafilisest lehest. Kunstnikul on õnnestunud näidata linnuse ja seda ehitavate inimeste ühtsust-igas detailis sein nagu loomulikult kõrgub inimestel. Inimfiguurid on kompositsiooniliselt seotud ehituse horisontaal ja vertikaalliinidega, selajuures on töötavad figuurid elavalt loomulikud ja väljendusrikkad.

P. Luhtein oli tagals üks eesti lakitööde entusiaste. Lakitööde spetsiifika oli temale kui raamatugraafika andekale esindajale võibolla kõige lähedasem. Suurepärased on oma lihtsuses kaks maitseka kuldornamendiga lakkkarpi. Peene ja hoolika töötlusega paistab silma lakkplaat "Saluut".

Kokkuvõttes võib öelda, et P. Luhteina sõjaaastate töö raskuspunkt kaldus šrifti ja miniatuurlakk-maali valdkonda. Sel alal säilitas ta juba enne sõda välja-kujunenud hea maitse ja professionaalse osavuse. Kunstniku hea stiilitundega kujundatud käsikirjalised raamatud näitustel ning ajakirja "Sõjasarv" esimese numbri kujundus leidsid siirast huvi ja heakskiitu nõukogude kunstnike ja arvustajate seas.

R. S a g r i t s (s. 1910.a.)

Esimesed sammud kunstipõllul teeb R. Sagrits 1928.a. kui asub õppima graafikat ja teatridekoratsiooni Tallinna Riigi Kunsttööstuskoolis. Kunstnike V. Melliku ja N. Triigi õhutusel jätkab ta õpinguid Tartu "Pallases". Alates 1933.a. esineb noor kunstnik juba Tallinna kevad- ja sügisnäitustel maastike, natüürmortide, portreede ja graafiliste väljapanekutega. Kunstniku tolle perioodi töid iseloomustades ütleb L. Soonpää: "Oleks asjata otsida tookordsetes Sagritsa töödes neid jooni, mis iseloomustavad teda tänapäeval. Tolleaegsed tööd on nn. "värvielamused" - kujunduslikule küljele ei pane noor kunstiõpilane tookord kuigi suurt rõhku. Maalid on põhiliselt värvilaigud, kus kujutada kavatsetud objekte vaid suuri vaevu võib ära tunda."[1]

Aastail 1940 - 41 tegeleb R. Sagrits aktiivselt ühiskondliku tööga. Selle kõrval katsetab ta maalis kujutada Eestile tähtsaid ajaloolisi sündmusi. Kuid teos "Eesti vastuvõtmine Nõukogude Liitu" ebaõnnestus, sest kunstnikul ei õnnestunud inimesi realistlikult kujutada.

Sõja puhkedes evakueerus R. Sagrits koos B. Lukatsi, F. Sannamehe ja E. Adamson-Ericuga tagalasse. R.Sagrits töötab kunstnikuna Tšeboksarõs, Semipalatinskis, Kamõšlovis. 1942.a. kevadel saabub ta Jaroslavli, kus ta aktiivselt lülitub eesti kunstnike koondamistöösse.

---

1) L. Soonpää, Richard Sagrits, Tallinn, 1956, lk. 7.

1942.a. kevadel saadi esimesed tellimused Isamaasõja näituseks. R. Sagritsal valmis kaks suuremõõtmelist õlimaali: "Fašistlike okupantide hirmuteod" ja "Ristleja "Kirov" Tallinna kaitsel". Kunstiteadlane B. Bernštein märgib teise maali puhul, et siin väljendub veel tugevalt oskamatus täpselt ja väljendusrikkalt valitseda antud teemat. Teos jätab eelkõige maastikumaali mulje, milles peamine osa kuulub merele Tallinna vaatega ja ainult maali alumises osas näeme osakest laevast mõne kahuriga.[1]

Maal "Fašistlike okupantide hirmuteod" kujutab värvikat suvist taluõue. Esiplaanil lamab tapetud tüdrukuke punase kaelarätiga, paremal kõrval seisab kindlailmeline meesfiguur, vasakul saksa ohvitser. Kaugemal taluõuel näeme mitmeid riisuvate sõdurite figuure. Kunstnik on püüdnud maastikku ühendada ulatuslikuma kompositsiooniga. Kuid maastikuline motiiv domineerib kindlalt kogu töös. Kõigepealt paelub vaataja tähelepanu hele, rõõmus värvigamma, mille abil suvise meeleolu loomine on kunstnikul hästi õnnestunud. Kuid inimfiguurid, kes vahetult peaksid edasi andma teose süžeelist joont, on maalitud skemaatiliselt ja psühholoogiliselt ilmetult. Erandina võiks esile tõsta eesti talumehe kuju, kus kunstnik õnnestunuld kujutab otsustavat ja meelekindlat näoilmet.

1/ Б.Бернштейн, Л.Генс, Изобразительное искусство Эстонской ССР, М., 1957, стр.22.

Palju energiat pühendas kunstnik Jüriöö näituseks ettevalmistamisele. Selleks valmis tal 6 või 7 individuaalset tööd ("Signaal Jüriöö ülestõusuks", "Kanavere lahing", "Rüütlilossi ehitam ne" jt.) ja kaks kollektiivset maali. Koos E. Adamson'Ericuga teostas ta "Rüütlimõisa vallutamine ülestõusnute poo t" ning koos E. Vainoga "Jüriöö lahing 1343.a." Maalil "Karistussalkade lahkudes" on suitsevate ahervaremete ja lahkumvate rüütlite foonil kujutatud tapetud eesti sõdalaste ja sõjariistade kaos. Nende keskel põlvitav naine saadab lahkujatele needusi järele. Ka selle teose juures näib liigne värvirikkus segavat sisule vastava meeleolu loomist.

1943.a. maalib R. Sagrits "Nurga Jaroslavli ühisateljeest". Selle teema juures on kunstnikku paelunud päikesepaistelise nurgakese kujutamine laua, liniku ja lilledega. Sõjaolukorra toonitamiseks lisas kunstnik avatud uksest paistva sõduriterivi, kuid on teinud seda äärmiselt visandlikult ja omapoolse huvita. Ka ei anna see motiiv teosele midagi juurde.

Sõja ajal töötas R. Sagrits maalimise kõrval edukalt ka graafikuna. Väga hea mulje jätab tušš ijoonis "Tallinna töölispolk läheb lahingusse 1941.a." Kompositsiooni- ja must-valge kontrastivõtete abil on kunstnikul suurepäraselt õnnestunud edasi anda teose sisu. Vertikaal- ja horisontaalliine mööda lehte jagavad must-valge kontrastid

ning kuuvalguse ja prožektorite koos kujutamine öisel taeval loovad pingelise ning ärevа meeleolu. Kunstnikku ei huvita üksikute võitlejate individuaalne kujutamine, kõik nad sulavad üheks massiks. Huvitav on kompositsiooniline võte, mille tulemusena linn näib kõrguvat inimestel. Üldist ärevust ja teadmatust süvendab teoses ruumi kokkusurutuse mulje, kuna kunstnik paigutas teosel kujutatud figuurid ja siluetid kahe vertikaalse majaseina vahele. See töö on üks parimaid R. Sagritsa graafikaloomingust sõja ajal ning on näha, et teos põhineb kunstniku vahetutel elulistel muljetel. Omamoodi iseloomustav on fakt, et selle töö reproduktsioon ilmus ajalehe "Sirp ja Vasar" esimeses nubris 14. oktoobril 1944.a., peale Tallinna vabastamist fašistlikest röövvallutajatest.

R. Sagrits jäädvustas veel stseene rindeelust, nagu " "Eesti väeosa autobaas", "Muldonnis", "Päevasündmusi arutamas", "Eesti rahvusliku väeosa köögis" jt. Osa neist on teostatud vahetult Narva rindel. Üldse valmis kunstnikul üle kolmekümne joonistuse, milledest enamus on kahjuks kaduma läinud.[1]

1943.a. juulis-augustis viibis R. Sagrits Palehhis. Selle tulemusena lõi kunstnik 1943-1944 aastail üle 20 lakkplaadi, -taldriku ja -karbi vanade eesti muistendite ja ajaloolisel temaatikal. Näitena võiks tuua "Õisu järve ränd" , "Kalevipoeg põrgu väravas", "Kalevipoeg jahil" jt.

---

1) Isiklikust vestlusest R. Sagritsaga.

Suure Isamaasõja perioodil oli R. Sagritsa loominguline tegevus viljakas ja mitmekesine. Kui kunstnik oli varem tuntud peamiselt maastikumaalijana, siis nüüd on esikohal kompositsioon. Hinnatavad on kunstniku katsed ajalooliste teemade lahendamisel, tema arvukad lahnigu- ja massistseenid ning figuraalsed kompositsioonid. Muidugi ei ole need tööd puudusteta. Nii esineb inimfiguuride käsitlemisel kohmakust, sageli on tundetoon liigselt alla kriipsutatud ning see viib groteskini ("Raskesti haavatud kuid jälle ülestõusnud eestlane"). Mitmetes töödes kipub maastikuline moment domineerima sisu üle (Fašistlike okupantide hirmuteod" ja "Ristleja "Kirov" Tallinna kaitsel").

A. A l a s (s. 1911.a.)

Kunstialased teadmised omandas A. Alas R. Nymanni ja A. Janseni juures. Kuna kunstnikul oli kogemusi aianduse alal ning ka häid saavutusi (Kadrioru pargi uute osade planeerimine), siis tehti talle 1936.a. ettepanek edasi õppida Berliinis. Sealse Arhitektuuri Instituudi lõpetas A. Alas 1938.a. Siit peale juhtis kunstnik õhtusi kursusi aianduse alal Tallinna Kunstikooli juures, tegeles ise pargikujundusega ning lõi rea akvarelle.[1]

Sõja puhkedes mobiliseeriti A. Alas, sellele järgnes teenimine tööpataljonis ja hiljem regulaararmees.

---

1) Isiklikust vestlusest A. Alasega.

20. jaanuaril 1943.a. vabastati A. Alas sõjaväeteenistusest ja kutsuti Moskvasse. Siit suunati ta edasi Jaroslavli eesti kunstnike kollektiivi.

Kunstiloominguga tegeles A. Alas juba armees, kuid kõik selle perioodi tööd on kaduma läinud. Hiljem kunstnike brigaadide koosseisus rindel viibides joonistas kunstnik mitmeid protreid ja maastikke. Jüriöö ülestõusule pühendatud näitusel esines A. Alas kolme õlimaaliga: "Nõupidamine", "Saksa feodaali mõisa purustamine" ja "Teel tasumisel". Neist viimane jätab oma hallide mändide ja suurte talumajadega maastikulise mulje. Esiplaanil kujutatud neli sõdalast on maalitud abitult ja väljendusvaeselt.

1943.a. maalis kunstnik veel ühe teose "Sõja jäljed" (õli). Siin väljenduvad selgesti kunstniku huvid, tema loomingu nõrgad ja tugevad küljed. Maalil on hästi tabatud maastikuline motiiv suviselt päikeselise kolriidiga. Muu kõrval on kunstnik kujutanud inimfiguure mingi töötegevuse juures. Lähemal vaatlusel selgub, et ebamäärased tumedad värvilaigud kujutavad pommiauke ja inimesed habidatega täidavad neid. Kuid millega? Maali võiks samahästi nimetada "Spordiväljaku rajamiseks" või ms. Rahuaegset maastikumotiivi ei häiri ka oksteta mänd teiste vahel. Tagaplaanil asetsevad töötavad figuurid on kunstnikul paremini õnnestunud ja annavad edasi tööhoogu. Seda ei saa ütelda figuuride kohta maali esiosas, mis on äärmiselt puised ja ilmetud.

1944.a. kevadel tegeleb A. Alas planeerimisega, valmistades mitmeid maaalade ja koolihoonete projekte. Talle usaldati Leningradis Marsi väljaku korrastamise projekteerimine, mis jäi aga teostamata temast mitteolenevail põhjusil.

A. Alase õnnestunumad tööd sõja ajast on "Jaroslavli vana hoov", "Suvine tänav Jaroslavlis" jt., milledes kunstnikule omane linnavaade on esikohal. Kunstniku enese sõnade järgi on teda alati huvitanud eelkõige maastikumaal ja linnavaated ning A. Alasel on kavas jääda selle juurde ka tulevikus.[1]

Ed. E i n m a n (s. 1913.a.)

Juba 1928.a., õppides Tallinna Kunsttööstuskoolis, said alguse graafik Einmani tänapäeva meisterlikkuse mõned tähtsamad küljed. P. Raua ja A. Janseni juhendamisel sai noor kunstnik tugeva kooli joonistamises. Raske materiaalse olukorra tõttu lõpetas Ed. Einman Kõrgema Kunstikooli alles 1941.a., mil algas Suur Isamaasõda.

Peale mõneajalist sõjaväeteenistust Punaarmees siirdub Ed. Einman koos teiste kunstnikega Jaroslavli, kuhu saabub 1942.a. mai kuus.[2]

---

1) Isiklikust vestlusest A. Alasega.

2) Isiklikust vestlusest Ed. Einmaniga.

Jaroslavlis töötades võtab kunstnik koos teiste kollektiivi liikmetega osa kõigist tolleaja tähtsamatest kunstinäitustest, samuti ka Jaroslavli oblasti näitusest 1943.a. Viimatimainitud näitusel esitas Ed. Einman kuus tööd mitmesugustes tehnikates, näiteks õlieskiisi "Kingitusepakid Punaarmeele", "Kunstnik Okas" (joonistus), linoolgravüür "Partisanid" jt. Neist esimene oli koos A. Mere portreega välja pandud ka Punaarmee aastapäevale pühendatud näitusel.

Ed. Einmani arvukad tööd sõja ajal on teostatud nii maalis kui graafilistes tehnikates. Arvuliselt rohkesti on tema loomingus rindemuljetel loodud töid, eriti joonistusi. Näitena võiks tuua talvise pealetungi ajal Narva rindel loodud "Evakueerunu vabastatud Auverest", "Autopark" jt. Suure osa tema joonistustest moodustavad portreed. Näiteks 1943.a. joonistatud Lembit Pärna, polkovnik Alliku jt. portreed. Üks emotsionaalsemaid on "Partisanide juht" (1944.a.), millel kujutatud jõlisest noorest näost vaatavad vastu karmatu ilmega silmad. Joonekesed kulmude vahel tunnistavad vaimukindlust ja tahtejõudu. Hästi kujutab Ed. Einman loomingulise pinge seisundit kunstnik Okase portrees. Puudusena Ed. Einmani sõjaaja portreedes märgib E. Admason-Eric nõrkust paberi pinna kasutamisel, millest tuleks nagu puudus kätte.[1]

Ulatuslikumaid kompositsioone õlis valmib Ed. Einmanil Jüriöö näituseks. Siin pani ta välja toesed "Eesti vanemad

---

1) E. Adamson-Eric, Eesti maalikunst Suure Isamaasõja päevil, "Sirp ja Vasar" nr. 10 , 16. dets. 1944.

Paide ordulossis", "Eesti tütarlaps" ja "Lahing Haapsalu all". ning koos E. Okasega loodud "Ooberst v. Sassi vangistamine Velikije Luki all". 1943.a. maalis kunstnik veel "Natüürmordi raamatutega", millel on suures plaanis kujutatud osa lauast, aknast ja raudvoodist laialipaisatud raamatutega.

Nagu ülalpool nägime, tuleb Ed. Einmanist rääkida eraldi kui maalijast ja joonistajast. Kumbki külg moodustab omaette terviku.

Kunstniku sõjaaegsed tööd on arvukad ning mitmekesised, nende hulgas on rida tõsiseid õnnestumisi. Kuid Isamaasõja periood oli noore kunstniku loomingus otsingute aeg ning temast ei saa tollal rääkida kui lõplikult väljakujunenud kunstnikust. Kuid juba sõja ajal pöörasid tema tööd portreejoonise alal enesele tähelepanu.

E. O k a s (s. 1915.a.)

1941.a. lõpetas E. Okas silmapaistvate tulemustega Riigi Kõrgema Kunstikooli maali osakonna. Maali kõrval tegutses E. Okas ka teistel kunstialadel; eriti suurt huvi tundis ta skulptuuri vastu. Noore kunstniku töödest leiavad mitmed tunnustust 1939.a. kunstinäitusel ning 1940.a. esineb E. Okas juba neljal kunstinäitusel mitmete õlimaalide, akvarellide ja joonistustega.[1]

1) F. Matt, Evald Okas, Tallinn, 1957, lk. 5.

Sõja puhkedes mobiliseeriti kunstnik. Sellele järgnes tööpataljon Kotlases ja hiljem teenimine Punaarmees. Juba tööpataljonis püüdis E. Okas tegeleda armastatud alaga; sest ajast on pärit üks visanditeplokk. Eesti laskurdiviisis teenides valmis E. Okasel mitusada joonistust mitmesugustes tehnikates, Tšebarkuli laagri ümbrusest ja võitlejatest.[1] Näitena võiks mainida "Uraali maastik Tšebarkuli laagri ümbruses" (guašš), "Punaväelaste poksivõistlus" (guašš). Samal ajal valmib ka värviliste pliiatsitega joonistatud P. Reeveer portree, mis spektritoonides koloriidiga jätab optimistliku mulje. P. Reeveer on kujutatud mõttes, sügavasti töösse süvenenuna.

Sõjaväes viibides tuli E. Okasel kunstnikuna täita õige mitmekesiseid ülesandeid, näiteks sõjatemaatiliste pannoode valmistamine spordipidustusteks, protreede joonistamine ja nooremkomandöridest diviisi ajalehele jne.[2]

Samast ajast on pärit E. Okase ja V. Loigu ühistöona valminud õlimaal "Kaksikportree", millel kujutatud kahe sinelis figuuri pilgud on suunatud läbi suitsu ja pilvede paistvale taevale. Huvitav on maali edaspidine saatus. Kunstnikud ise maali ei hinnanud ja rindele sõites

---

1) Isiklikust vestlusest E. Okasega.

2) Sama.

jätsid ta saatuse hooleks. Peale sõda anti aga maal üle Tallinna Kunstimuuseumile täies korras koos kasepuust raamiga. Arvatavasti säilitasid teose punaarmeelased, kes ta läbi sõjaohtude Tallinna tõid.

1942.a. sügisel sõitis väeosa, kus teenis E. Okas, rindele. Vahetult nendelmuljetel tekkisid tuššijoonis "Andreapol" ja "Tšebarkuli diviisi õine pealelaadimine", "Oka" jõgi Kolomna linna lähedal" (pliiats) jne. jne. Teel Tšebarkulist rindele korraldati Andreapolis 1942.a. hilissügisel rindenäitus, kus olid välja pandud ka hulk E. Okase portreid, need on aga kõik kaduma läinud.

Enne lahingusse minekut sai E. Okas kätte Ministrite Nõukogu väljakutse ning juba novembri lõpul saabub ta Jaroslavli eesti kunstnike kollektiivi.[1]

Sõjasündmused ning tagala andsid E. Okasele rohket ja südamelähedast materjali. Juba rindel viibides suutis kunstnik väga hea joonistajana tabada kõige olulisemat ja isloomustavamat. Hiljem kunstnik külastas mitu korda Eesti laskurkorpust lahnguolukordes ja puhkehetkil. Selle tulemusena valmis hulgaliselt etüüde Velikije Luki lähistelt, Narva rindelt ja hiljem vabastatud Võrust. On huvitav märkida, et E. Okase sõja ajal joonistatud eskiiside, ja visandite hulk ulatub ligemale tuhandesse.[2]

Kõikidest kunstniku sõjaaja joonistest paistavad sil-

---

1) Isiklikust vestlusest E. Okasega.

2) F. Matt, Evald Okas, Tallinn, 1957, lk. 6.

ma kaks rindejooniste sarja "Rindeteed" ja "Rindelapsed", mis oma optimistliku värviheledusega näitavad ka kunstniku enese ellusuhtumist, sügavat usku võidusse. Mitmed joonistused on teostatud humoristlikus laadis ("Väliköök", "Kas varsti saab putru?" jt.). Üheks kõige õnnestunumaks tööks seeriast on "Pesupäev". Kunstnik on kujutanud üksikut võitlejat jõe kaldal oma lihtsat varustust pesemas. Koos pesuga ripub puuoksal vintpüss. Selles teoses näeme peaaegu hiinalikku lakonismi koos väljendusrikkuse ja väheste detailide täpse valikuga.

E. Okase joonistusi pandi välja kõigil sõjaaja suurematel üleliidulistel kunstinäitustel ja ka Jaroslavli oblasti näitustel. Nii näiteks esines kunstnik 1943-1944 näitusel "Kangelaslik rinne ja tagala" kahe akvarelliga Jaroslavli linna teemal, monotüüpiaga "Hiina poiss" ja lakkkarbiga "Vabastatud rajoonis"[1] Kunstniku rindejooniste paremik oli välja pandud rindejooniste näitusel Leningradis 1944.a., mis korraldati ENSV valitsuse poolt hotell "Oktoober" fuajees.[2]

Sõjaväeperiood näitas E. Okase võimeid ka hoogsa kompositsioonimaalijana. Üksikuid kompositsioonikatseid on kunstnikul ka varasemast ajast, näiteks 1940.a. loodud "Streik", 1941.a. "Külaline" ja "Kaks mudelit". Suuremate kompositsiooniliste ülesannete lahendamisega kunstnik varem ei tegelenud.

---

1) Героический фронт и тыл. Всесоюзная художественная выставка 1943 /XI - 1944 /X. Каталог. М., 1944.

2) Isiklikust vestlusest E. Okasega.

Jaroslavli perioodi algul valmib hiljutiste muljete baasil õlimaal "Teel rindele." Mõni aeg hiljem valmib suureformaadiline "Rongkäik Võidu väljakul", mis kujutab endast värvirikast, rõõmsat kompositsiooni rahvarõivais pidulistest. Oma parima kompositsioonis ja ka ajaloolise temaatika käsitlemisel andis E. Okas Jüriöö näituseks loodud maalides "Rahvatasujad 1343", "Jüriöö märgutuli", "Karistussalk Harjus", "Äraandlik eestlaste tapmine Paide ordulossis" jt. Neist "Rahvatasujad" on maaliliselt üks küpsemaid töid kogu näitusel. Maalil on kujutatud grupp ületõusnuid, kes eemalduvad põlema süüdatud mõisast. Hästi on kuj tatud meeste näod, mis on täis siemist pinget. Kunstniku enese arvates oleks teos kujunenud emotsionaalsemaks kui ta oleks saanud rohkem kasutada natuuri ja olustikulist ning etnograafilist materjali. Huvitavad on olnud kunstniku plaanid maali "Karistussalk Harjus" loomisel, mis hoolikamal viimistlemisel oleks võinud kujuneda väga emotsionaalselt mõjuvaks tööks. Nähtavasti jäi see tegemata ajapuudusel.

Ei saa mainimata jätta samal näitusel väljapandud, koostöös Ed. Einmaniga valminud maali kaasaja teemal "Ooberst v. Sassi vangistamine Velikije Luki all". Kuid psühholoogilise ilmekuse puudumisel jäi maal siiski ainult skemaatiliseks fakti fikseerimiseks.[1]

---

1) Б.Бернштейн, Л.Генс, Изобразительное искусство Эстонской ССР, М., 1957, стр.23.

Ülalpool öeldust näeme, et nii armee võitlus rindel, rahva ennastsalgav töö tagalas kui ka eesti rahva ajalooline minevik on leidnud kajastust kunstniku sõja aja loomingus. E. Okas avaldas end sõja ajal kui andekas kunstnik, kes oskab suure ainerikkuse juures näidata igapäevast elu ilma suurte sõnadeta ning nappide vahenditega iseloomustada kõige tähtsamat. Suurt tähtsust omas sõjaperiood kunstniku loomingulise palge ja huvialade kujunemisel. Sõda andis E. Okase loomingule kindla suuna ja eesmärgi ning näitas, et kunstnikul on võimeid kompositsioonimaali viljelemiseks. Sõja ajal sai alguse E. Okase huvi inimese ja tema mitmesuguste väljendusvormide vastu, mille tulemusi võime näha kunstniku tänapäeva loomingus. Sõda oli kunstniku elus tähtsaks etepiks, mille jooksul kogutud rohket materjali on kunstnik kasutanud hiljem mitmetes illustratsioonides (Ed. Männik, Üle mägede") ja maalides (Palti jaama seinamaalid "Isamaad kaitsma", "Rännak", "Kapitulatsioon", "Võitjate kojutulek"). Kunstnikul on kavas võimaluse korral edasi töötada Isamaasõja temaatikal ja luua veel selleainelisi maale.[1]

M.B o r m e i s t e r. (s. 1916.a.)

Suure Isamaasõja päevil töötas kunstnik algul Jaroslavli kollektiivis. Eesti kunstnike brigaadi koosseisus viibis M. Bormeister 1943.a. juunis Eesti laskurdiviisis, kus

1) Isiklikust vestlusest E. Okasega.

ta joonistas ja tegi visandeid tagalüksuse elust ning tegevusest ja diviisi staabist.[1]

1943.a. oktoobris suunati ta ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega kvalifikatsiooni tõstmise eesmärgil õppima Moskva Kunstiinstituuti. M. Bormeister õppis prof. A.A.Osmjorkini juures V kursusel.[2] Tänu sõjaaja kohta lähedastele õppimistingimustele valmis M. Bormeistril kursusetööna ajalooline maal "Peeter I laevaehitajana" ning hiljem rannamotiividel loodud "Kalurid tulevad merelt".[3] Õppeajal teostas M. Bormeister veel mitmeid joonistusi ja akvarelle Moskva linna ja eeslinnade motiividel.

Tuleks peatuda ka kunstniku esinemistel näitustel. Juba 1943.a. alguses esines ta Punaarmee aastapäevale pühendatud näitusel õlimaaliga "Medsanpat", mis on aga kaduma läinud. Ka Jaroslavli oblasti kunstinäitusel oli välja pandud tema õlimaal vineeril "Sanitaarpunktis". Jüriöö näitusel esines kunstnik nelja ajalootemaatilise tööga: "Lossi vallutamine" (õli), "Rüütlimõisa vallutamine" (tempera), eskiis "Ülestõusnud saarlased linnuse kaitsel" ja akvarell "Saarlaste linnus". Ka need tööd peale akvarell-eskiisi on kaduma läinud, nii et nende kohta on raske midagi öelda. Kunstniku enese arvates polnud nad kunstiküpsed tööd.

Peale näitustel välja pandud tööde valmis M. Bormeistril kokku mitukümmend teost. Näitena võiks tuua 1943.a.

---

1) Isiklikust vestlusest M. Bormeistriga.

2) vt. antud töö, lk. 33-34.

3) Isiklikust vestlusest M. Bormeistriga.

kevadel loodud "Volkovi teatriväljakul", 1943.a. suvel loodud "Taastamistööd Jaroslavlis" jt.

E. Adamson-Eric ütles M. Bormeistri sõja perioodi loomingu kohta, et see oli kujunduslikult järjekindel nii värvis kui vormis ning toonitab kunstniku värvikäsitluse järjekindlat tagasihoidlikkust.[1] Kunstnik ise mainib, et teda on alati huvitanud ajalooline maal, mis nõuab teatavat asjalikku lähenemist. Sõjaolukorra asjalikkus tuli kunstnikule kasuks, - sellega on seletatav M. Bormeistri huvi ja produktiivsus ajalooliste teemade lahendamisel Suure Isamaasõja perioodil.

A. H o i d r e (s. 1916.a.)

Kunstnik lõpetas 1941.a. Kõrgema Kunstikooli graafika - lito erialal. Kuni 1943.a. võttis A. Hoidre osa Suurest Isamaasõjast Eesti laskurkorpuse ridades, siis suunati ka kunstnik-stipendiaadina tööle Moskvasse, hiljem Leningradi.

Kunstniku loomінguline tegevus sõja ajal oli üsna viljakas. Palju joonistas ta Velikije Luki ja Narva rinnetel, Võru lähistel jne. Näitena võiks tuua tušsijoonise "Velikije Luki lähistel", "Narva nähtuna vaatluspunktist", "Trofeeautod", pliiatsijoonistus "Võru pangahoone varemetel" jt.

---

1) E. Adamson-Eric, Eesti maalikunst Suure Isamaasõja päevil, "Sirp ja Vasar", nr. 9, 9. dets. 1944.

Oma lakoonilisusega jätab emotsionaalselt vahetu mulje "Velikije Luki 1942.a. jaanuaris", kus esiplaanil on kujutatud langenud sõdurid, taamal paistab lahingust segipaisatud majake viltuse telefonipostiga.

Sageli on kunstnik jäädvustanud linnavaateid ja tänavapilte vahetult peale lahingut. Niisugused tööd on näiteks "Lenini tänav Velikije Lukis", millel on kujutatud tänavast järele jäänud rusude ja varemete kuhjatis. Enamuse õnnestunud tööde kõrval näeme A. Hoidrelt ka niisuguseid joonistusi 1944.a. nagu "Suurtükiväelased" ja "Tööstuskooli õpilased". Ilmselt ei ole õnnestunud teose sisu edasiandmine kunstiliste vahenditega. Et kunstniku mõte oleks arusaadav, on A. Hoidre ühele kujutatavatest tütarlastest asetanud kätte plakati pealkirjaga "I brigaad 250 %" !!

A. Hoidre esines mitmetel kunstinäitustel graafiliste lehtede ja joonistustega. Näitusel "Kangelaslik rinne ja tagala" pani ta välja segatehnikas teostatud "Rindelõigu" ja "Lahinguepisoodi". Jüriöö ülestõusule pühendatud näitusel esitati A. Hoidre "Rindejoonised vabastatud rajoonis". Suurema loomingulise kavatsusena tahtis kunstnik luua rindetemaatilise graafilise sarja, kuid ta teostas sellest ainult ühe lehe, "Velikije Luki lähistel".

Kokkuvõttes võib öelda, et enamuse kunstniku sõjaaja loomingus moodustavad rindetemaatilised joonistused,

milledest osa on iseseisva kunstilise väärtusega. A. Hoidre joonistustele on omane teema lai haare. Tehnilisest küljest paistab silma tema joonistuste mahlakus ja maalilisus.

L Õ P P S Õ N A

Vaatamata sõjaolukorrale kogu NSVL territooriumil intenssivne kunstielu. Sõja ajal korraldati Moskvas kaks suut üleliidulist näitust "Suur Isamaasõda" ja "Kangelaslik rinne ja tagala". Korraldati 12 näitust vennasvabariikide kunstist, kus tutvustati Aserbaidžani, Valgevene, Armeenia, Eesti jt. kunsti saavutusi. Kokku korraldati sõja ajal NSV Liidus üle 300 üldise iseloomuga ja personaalnäituse.[1] Kusagil ega kunagi ei ole varem olnud juhust, et kunstnikud oma kaasaegsetest sõdadest kogunud nii suure kunstilisi-ajaloolise ja dokumentaalse väärtusega materjali kui seda tegid nõukogude kunstnikud Suure Isamaasõja päevil.

Eesti kujutava kunsti areng tagalas on kõige tihedamalt seotud Nõukogude Liidu teiste rahvaste kunsti eesmärkide ja saavutustega Suure Isamaasõja ajal. Sõjaaja tingimustes peegeldas nõukogude kunst tagalatöötajate ja kange-

---

1) Изобразительное искусство в годы Великой Отечественной войны, М., 1951, стр.7.

laslike rindevõitlejate iseloomujooni. Näitena võiks tuua A. Bachi, Ed. Einmani ja E. Okase portreejooniseid. Oma teoste kaudu õhutasid viha saksa fašistlike okupantide vastu R. Sagrits, A. Hoidre jt. Sõjaolukorras pöördusid eesti kunstnikud ajaloolise temaatika poole, et selle abil kaasa aidata kaasaja poolt seatud ülesannete lahendamisele. Ajalooliste paralleelide tõttu omasid jüriöötemaatilised maalid ja graafikateosed tohutut kasvatuslikku tähtsust.

Kaheldamatud on eesti tagalakunstnikkonna teened EN Kunstnike Liidu loomisel, tänu millele sai võimalikuks organiseeritud kunstielu Tallinna vabastamise esimestest päevadest alates.

Suure Isamaasõja periood oli hindamatu tähtsusega eesti nõukogude kunsti edasise arengu suhtes. Sõja ajal toimus murrang mitme kunstniku maailmavaates. Tutvumine vene nõukogude kunstimeistrite loominguga sundis nii mõnigi kord kunstnikke revideerima oma seniseid vaateid elule ja kunstile. Sõja ajal formeerusid põhimised eesti nõukogude kunstikaadrid, kes hilisema loominguga on end täiesti õigustanud. Suure Isamaasõja ajal tehtud joonistusi ja eskiise on mitmed kunstnikud (E. Okas, E. Roos jt.) kasutanud hilisemate teoste loomisel; materjalina omavad kogutud joonistused hindamatut tähtsust.

Vaatamata üksikutele kunstilistele puudujääkidele, mis olid tüüpilised peaaegu iga eesti tagalakunstniku loo-

mingule suuremal või vähemal määral, on Suur Isamaasõda eesti kunstis täiesti uute ja omapäraste joontega periood, mis väärib igakülgset uurimist eesti kunstiteadlaste poolt.

KIRJANDUS JA ALLIKAD

Marksismi-leninismi klassikud

Lenin, V.I. Kriitilisi märkmeid rahvusküsimuse kohta, Teosed, 20 kd., Tallinn, 1953.

Trükkimata allikad.

Album "Tee võidule" - 27. Eesti Laskurpolk Isamaasõjas. ENSV TAAM (4034, f. 121, nim. 2, toimik 18.

EN Kunstnike Liidu arhiiv 1943-1944, asub EN Kunstnike Liidus.

Isiklik vestlus P. Aavikuga 15. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus P. Aavikuga.

Isiklik vestlus E. Adamson-Ericuga 20 veebr. 1958.a. = isiklik vestlus E. Adamson-Ericuga.

Isiklik vestlus A. Alasega 4. apr. 1958.a. = isiklik vestlus A. Alasega.

Isiklik vestlus A. Bachiga 8. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus A. Bachiga.

Isiklik vestlus M. Bormeistriga 24. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus M. Bormeistriga.

Isiklik vestlus Ed. Einmaniga 27. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus Ed. Einmaniga.

Isiklik vestlus A. Kaasikuga 4. apr. 1958.a. = isiklik vestlus A. Kaasikuga.

Isiklik vestlus P. Luhteinaga 28. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus P. Luhteinaga.

Isiklik vestlus A. Mildebergiga 13. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus A. Mildebergiga.

Isiklik vestlus E. Okasega 28. veebr. 1958.a. ja 4.apr. 1958.a. = isiklik vestlus E. Okasega.

Isiklik vestlus E. Roosiga 25. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus E. Roosiga.

Isiklik vestlus R. Sagritsaga 13. veebr. 1958.a. = isiklik vestlus R. Sagritsaga.

249. ELD Kunstnike brigaadi logiraamat (päevik), M. Bormeistri valduses.

669. Üksiku sidepataljoni staabiroodu seinaleht "Aktivist", ENSV TAAM, F. 121, nim. 1, sü. 25.

7. Eesti Laskurdiviisi "Võitluse tee" II kd. Lahingud Velikije Luki vallutamisel. ENSV TAAM, f. 121, aasta 1942 - 1943, nim. 2, toimik 19.

Üksiku kuulipilduja pataljoni 2. roodu seinalehed nr. 1 - 4, 1942.a., ENSV TAAM "D" fond, F. 121, nim. 1, sü. 21

Kirjandus

Aavik, P. Eesti kunstnike elust ja tegevusest Nõukogude tagalas, "Sirp ja Vasar", nr. 1, 14.okt. 1944.

Adamson-Eric, E. Eesti kunstnike õpingud Paalehhis,"Rahva Hääl, nr. 40, 8. okt. 1943.

Adamson-Eric, E. Eesti maalikunst Suure Isamaasõja päevil, "Sirp ja Vasar" nr. 9, 9. dets. 1944 ja nr. 10, 16. dets. 1944.

Adamson-Eric, E. Nõukogude Eesti kujutava kunsti saavutused ja perspektiivid, "Sirp ja Vasar" nr. 29, 20. juuli 1945.

Andresen, N. Eesti kunst Isamaasõja päevil,"Sõjasarv I", M., 1943.

Andresen, N. Rindejooniste näitus Leningradis, "Rahva Hääl" nr. 21, 19. mai 1944.

Arutlusõhtu Eesti graafika näituse puhul Moskvas,"Sõjasarv V", L., 1944.

Bernštein, B. Eduard Einman, Tallinn, 1957.

Бернштейн, Б. и Генс, Л. Изобразительное искусство Эстонской ССР, М., 1957.

Bormeister, M. Eesti noored kunstnikud Moskva Riiklikus Kunsti-Instituudis, "Sirp ja Vasar", nr. 8, 24. veebr. 1945.

Eesti kujutav kunst, Tallinn, 1956.

Eesti kunstnikud näitusel "Suur Isamaasõda", "Rahva Hääl", nr. 1, 8. jaan. 1943.

Eesti NSV Kunstidevalitsuse teadaanne, "Sirp ja Vasar", nr. 4, 25. jaan. 1941.

Eesti NSV teenelist kunstitegelase professor Evald Okase teoste näituse kataloog. Tallinn, märts 1958.

Eesti NSV teenelise kunstitegelase Richard Sagritsa teoste näitus. Kataloog. Tallinn, 1956.

Героический фронт и тыл. Всесоюзная художественная выставка 1943 /XI - 1944 /X. Каталог. М., 1944.

Hoidre, A. Jüriöö käsitlemine Eesti kunstis, "Sirp ja Vasar", nr. 16, 21. apr. 1945.

Hoidre, A. Märkmeid rindejoonistest,"Sirp ja Vasar" nr. 7, 25. nov. 1944.

Hoidre, A. Punaarmee kunstinäitus, "Sirp ja Vasar", nr. 8, 24. veebr. 1945.

Intervjuu A. Bachiga, "Sirp ja Vasar, nr. 10, 10. märts, 1945.

Изобразительное искусство в годы Великой Отечественной войны, М., 1951.

Jüriöö kunstinäitus arvustustules, "Rahva Hääl", nr. 19, 14. mai 1943.

Karotamm, N. Kiri Eesti Nõukogude Kunstnike Liidule, "Sirp ja Vasar", nr. 35, 1. sept. 1945.

Karu, A. Kunstiline töö eesti N väeosas, "Rahva Hääl", nr. 36, 10. sept. 1943.

Каталог 6-й Областной художественной выставки "Отечественная война", Ярославль, 1943.

Keerdo, J. Väljapaistev portretist Aino Bach-Liimand, "Eesti Naine", nr. 1, 1952.

3-me kunstinäitus. Akberg, Laarmann, Olvi. Kataloog, 1926.

Kujundamisel ülemaailmne kunstimuuseumide võrk, "Sirp ja Vasar" nr. 9, 1. märts 1941.

Kunstikroonikat, "Rahva Hääl", nr. 17, 25. apr. 1944.

Kunstikroonikat Tartust, "Sirp ja Vasar", nr. 1, 4. jaan. 1941.

Kunstinäitus Jüriöö tähistamiseks, "Rahva Hääl", nr. 17, 1. mai r. 1943.

Kunstnike ekskursioon Leningradi asub teele 25. jaanuaril, "Sirp ja Vasar, nr. 3, 18.jaan. 1941.

Kunstnike läkitus Eesti N väeosale,"Puanvõelane", nr. 3, 22. jaan. 1943.

Кюннап, А. Борьба за социалистический реализм в эстонской советской живописи. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата искусствоведческих наук. М., 1955.

Luhtein, P. Eesti graafika Isamaõja päevil, "Sirp ja Vasar", nr. 1, 6. jaan. 1945.

Läkitus kunstnikele okupeeritud Eestis, "Rahva Hääl", nr. 46, 23. aug. 1944.

Matt, F. Evald Okas, Tallinn, 1956.

Moskvast saabus värve, "Sirp ja Vasar", nr. 8, 22. veebr. 1941.

Nõukogude Liidu graafikanäitus, "Sirp ja Vasar", nr. 16, 19. apr. 1941.

Ojalo, I. Jüriöö kunstinäitus, "Sirp ja Vasar", nr. 17, 28. apr. 1945.

Pärn, O. Karikatuuride võistlus klubis, "Punaväelane" nr. 219, 7. apr. 1942.

Remmelgas, L. Maieelsed kaunistustööd - kunstilise isetegevuse suursaavutused,"Punaväelane" nr. 240, 30 apr. 1942.

Sagrits, R. Kodanliku päranduse põhjalik ümberhindamine, "Sirp ja Vasar", nr. 1, 4. jaan. 1941.

Sannamees, F. Eesti kunst leidis Nõukogude Liidus tunnustust, "Sirp ja Vasar" nr. 3, 28. okt. 1944.

Semper, J. Eesti kunst Isamaasõja päevil, "Sõjasarv VI" Tallinn, 1944.

Soonpää, L. Aleksander Kaasik, "Sirp ja Vasar, nr. 46, 18. nov. 1955.

Soonpää, L. Richard Sagrits, Tallinn, 1956.

Stalin, J. Telegramm, "Rahva Hääl" nr. 15, 17.apr. 1943.

Tähistagem väärikalt Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva, Rahva Hääl, nr. 14,. 10. apr. 1943.

Великая Отечественная война. Каталог. Издание Государственной Третьяковской галлереи. М., 1943.

Viiroja, L. Otsiv kunstnik (E. Okka teoste näitusé Tallinna Kunstihoones). Sirp ja Vasar, nr. 14, 4. apr. 1958.

50 töötellimust eesti kunstnikele dekaadi ettevalmistustööde sarjas, "Sirp ja Vasar", nr. 9, 1. märts 1941.

Välbe, L. Ferdi Sannamees, Sirp ja Vasar, nr. 46, 18. nov. 1955.

S I S U K O R D

Eessõna ..... lk. 2

Sissejuhatus ..... lk. 4

I ptk. Eesti kunstielu tagalas Suure Isamaasõja perioodil lk.14

II ptk. Eesti kunstnike looming Suure Isamaasõja perioodil tagalas lk.50

Lõppsõna lk.82

Kirjandus ja allikad lk.85